

AZ AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELEM
LEHETŐSÉGEI A BÜKKALJÁN

2003

A kiadványt id. Bihari Lajos (Kisgyőr) emlékének ajánljuk.

Készítette:
HUDÁK KATALIN
VÁRNAGY DÁVID

Szerkesztette:
ÖKO-AN BT.

A kiadvány megjelenését az
EURÓPAI KÖZÖSSÉG PHARE ACCESS 2000 PROGRAMJA
és a
KÖRNYEZETVÉDELMI ÉS VÍZÜGYI MINISZTERIUM
támogatta

I. BEVEZETÉS

A vidéki térségek jövője az elmúlt évtized egyik nagy fejlesztési kérdésévé vált, nem csak Magyarországon, hanem az Európai Unió országaiban is. Az eddigi, kizárólag a mezőgazdasági termelés mennyiségének fokozására irányuló szemlélet és támogatási rendszer tarthatatlanná vált, a gazdaság oldaláról a megtermelt mennyiségek egyre nehezebb piaci elhelyezése, a természeti környezet szempontjából a túlhasználat és az ebből következő leromlás miatt. A termelés alapjainak (ökológiai rendszer, talaj, vízkészlet, fajták) leromlása állandó „megújítási” költségeket és függőséget okoz a gazdálkodóknak (műtrágya, vegyszerek), jelentősen rontja a termelés jövedelmezőségét, különösen kisüzemi szinten. A táji és természeti értékek eltűnése pedig pénzben kifejezhetetlen – sokszor észre sem vett – veszteséget okoz mind a vidéken élőknek, mind az egész társadalomnak.

Éppen ezért kerül előtérbe a vidéki térségek gazdálkodásának piacon nem eladható, az áru-kereskedelem szempontjából közömbös tájfenntartó, hagyományos gazdálkodási formákat megőrző, természeti értékeket gondozó teljesítménye. Szakítani kell tehát azzal a mostanáig széles körben elterjedt nézettel, hogy a mezőgazdaság és a természet- illetve tájvédelem ellenérdekelte ágazatok. Véleményünk szerint – az ún. magterületeket kivéve – nem is szabadna elkülönült ágazatként tekintenünk ezeket, hiszen a gazdálkodás függ természeti alapjaitól és a természet bizonyos értékei nem őrizhetők meg külterjes mezőgazdasági tevékenység nélkül. A valóban fenntartható, tartamos mezőgazdálkodás a természetért is dolgozik, és így a természet is képes lesz „dolgozni” a gazdálkodásért.

A Bükkalja területén húzódik át a Bükki Nemzeti Park országos (a közeli jövőtől uniós) jelentőségű védett terület védőzónája, amely átmenetet jelent az elsődlegesen védelmi és az elsődlegesen termelési funkciójú területek között. Olyan természeti terület, ahol általában a külterjes gazdálkodás jelenléte kívánatos, de ez annak védelmi funkcióival összeegyeztetendő. Az érintett települések: Bogács, Borsodgeszt, Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralja, Kács, Tard, Tibolddaróc, Sály, Szomolya. Tanulmányunkban szeretnénk megmutatni, hogy ez nemhogy hátrányosan érintené a gazdálkodást, hanem éppenséggel kivételes lehetőség, melynek megragadásához azonban szemléletváltás szükséges.

A miskolci Zöld Akció Egyesület ezt a kiadványt azzal a céllal készítette el, hogy bemutassa a Bükkalja természeti, táji, ill. hagyományos gazdálkodáshoz kötődő értékeit, valamint azokat a helyi feladatokat, melyeket ezek megőrzése, fejlesztése állít a Miskolci és az Egri Bükkalja településeinek gazdálkodói elé. Ennek elkészültét egy kutatási program előzte meg, melynek során feltártuk a terület

mezőgazdasági helyzetének sajátosságait, és erre alapoztuk agrár-környezetvédelmi javaslatainkat, melyek a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP) célprogramjaiban támogatott célkitűzéseknek és tevékenységeknek igyekeznek megfelelni. Az NAKP maga is az Európai Unió mezőgazdasági és vidékpolitikájának elveit figyelembe véve került megfogalmazásra, így az uniós csatlakozás nem változtatja meg, hanem inkább kibővíti, kiteljesíti a természeti területeken gazdálkodók lehetőségeit. Itt jegyeznénk meg, hogy a nagyüzemi (a védőzónán kívüli) mezőgazdasági területeken is igénybe lehet venni agrár-környezetvédelmi kifizetéseket, illetve be kell majd tartani bizonyos agrár-környezetvédelmi minimum elvárásokat.

Reméljük, hogy haszonnal forgatják majd kiadványunkat, és élni tudnak a bemutatott lehetőségekkel. Bízunk benne, hogy ez így történik, s ezáltal javulni fog mind a Bükkalja természeti állapota, mind a térség gazdálkodási helyzete.

Köszönet mindazoknak akik a program végrehajtása során, munkánkat segítették: a bükkaljai településeken élő gazdálkodók, idős emberek, illetve Dél-Borsodi Regionális Fejlesztési Társulás (Mezőkövesd), Bükki Nemzeti Park Igazgatósága (Eger), Szent István Egyetem Környezetgazdálkodási Intézet (Gödöllő).

II. A BÜKKALJA ÁLTALÁNOS TÁJFÖLDRAJZI JELLEMZŐI

A Bükki Nemzeti Park védőzónája által érintett 10 település részben a Miskolci-, részben az Egri-Bükkalja kistájakhoz tartozik. Habár vannak kistáji szinten is eltérések a két rész között, a tájkép többé-kevésbé egységes. Az egri-bükkaljai rész kissé magasabb, enyhén dél-délkeletnek, míg a miskolci inkább keletnek-délkeletnek lejtő felszínű hegységelőtéri dombság, az északi részek már hegyláb felszínek. A felszínt Bükkzséértől Borsodgesztig 9 nagyobb észak-déli lefutású völgy tagolja hosszan elnyúló, a sík területbe fokozatosan belesimuló dombhátakra.

A talajképző kőzet kisebb részt riolittufa, egyébként főleg a hegységből lehordott anyagok (riolittufa málladékok, agyag, lösz és a miskolci részen kavics és homok) képezik. A talajok nagyjából barnaföldek, csernozjom barna erdőtalajok és agyagbemosódásos barna erdőtalajok, míg a völgytalpakon kis arányban réti öntéstalajokat találunk.

II.1. A BÜKKALJA NÖVÉNYZETE, ÉLŐHELYEI

A Bükk-hegység déli peremét szegélyező táj, helyzeténél fogva elválasztja és összeköti az alföldi sík vidéket és a középhegységet. Természetes növényzete ennek következtében egyaránt töltökezik a hegyvidéki, s az alföldi régióból.

A program megkezdésekor feltételezett faj- és fajtagazdagságot azonban tapasztalataink szerint a több százéves tájhasználat, de különösen a XX. század felemészette, s csak néhány védett zugban, a nehezen megművelhető területeken maradtak fenn maradványaik. Ezek a kis szigetek, növényzet-foltok különösen jelentősek, hiszen bizonyágai a múltnak, és a sztyeppfajok innen népesíthetik vissza a már nem művelt területeket. Ezért különösen fontos, hogy a még meglévő természetközeli területek fennmaradjanak, sőt azok egymással kapcsolatot tudjanak tartani. Ezt a lehetőséget az ökológiai folyosókként funkcionáló erdősávok, pata menti területek, de még a hagyományos művelésű szőlők is biztosítani tudják. Megőrzésük, fejlesztésük ezért is lenne olyan fontos.

A Bükkalját valaha meghatározó növényzet a jellegzetesen ligetes megjelenésű, kis termetű cserjések és löszgyepek mozaikjával színesített tatárjuharos lösztölgyes (*Aceri tatarico-Quercetum*) lehetett. Mivel az alapkőzetet elfedő lösztakaró vastagsága változó volt, így a tipikus löszjelző fajok (pl. macskahere – *Phlomis tuberosa*, pusztai meténg – *Vinca herbacea*) jelenléte sem lehetett egyenletes eloszlású. Tekintettel arra, hogy ez a társulás kapcsolódik a hegységi száraz tölgyesekhez, jónéhány melegkedvelő-tölgyes faj (nagy ezerjófű – *Dictamnus albus*, erdei gyöngyköles – *Lithospermum purpureo-coeruleum*) is megtelepedett ebben az együttesben. A törpemandulás (*Amygdaletum nanae*) és a csepleszmeggyes (*Prunetum fruticosae*) uralta cserjések nagy foltokat képeztek, illetve szegélyezték az erdőket. A már inkább a

Törpemandula
(*Amygdalus nana*)

*Árvalányhajas sztyepprét, Tard,
Bála-völgy*

hegységhez kapcsolódó keleti részeken jellegzetes társulás volt a cseres tölgyes (*Quercetum petraeae-cerris*), s a hűvösebb völgyekben a gyertyános tölgyes (*Carici pilosae-Carpinetum*) (Vojtkó 2001). A DK-i, D-i irányú völgyekben futó patakok mentén vízparti társulások fejlődtek (mocsárrétek, üde gyepek – *Alopecuro-Arrhenatheretum*, rekettyefüzesek – *Salicetum cinereae*, törékeny füzesek – *Salicetum albae-fragilis*, s kisebb kiterjedésben égeresek – *Alnetum glutinosae*).

Az intenzív tájhasználat ellenére kisebb-nagyobb foltokban megőrződött az eredeti növényzet, pl. Bogács és Tard határában, ahol tipikus fajkészlettel rendelkező tatárjuharos lösztölgyes foltok, vagy pl. a Hór-völgy bejáratának környékén löszgyepmaradványok találhatók. Tard térségében, a miocén vulkáni tufákra települt lösz alapkőzetten bizonyított a löszsztyep (*Salvia nemorosae-Festucetum rupicolae*) társulás. Bogács és Tard határában a miocénkori rioliton és dáciton, valamint ezek tufáin kialakult növényegyüttes az árvalányhajas sztyeprét (*Inulo hirtae-Stipetum tirsae*).

Gyakran láthatunk sztyeprét jellegű foltokat a felhagyott szőlőkben, legelőkön is. A lejtősztyeppek fajai zárt gyept képeznek, állandó növényeik pl. a tavaszi hérics (*Adonis vernalis*), a sarlós gamandor (*Teucrium chamaedrys*), a selymes boglárka (*Ranunculus illiricus*), hasznos tisztesfű (*Stachys recta*) (Bába-szék, Cserépváralja).

Ugyancsak a felhagyott, irtáseredetű területekre jellemző a tollas szálkaperjés (*Brachypodium pinnatum*) gyepekben a nagy pacsirtafű (*Polygala major*) megjelenése, néhol tömegesen is (Bükkzsérc és Cserépfalu közötti szőlőkben).

A legeltetett löszgyepek fajgazdag vegetációja a felhagyás miatt fokozatosan pusztul, szegényedik, a siska nádtippan (*Calamagrostis epigeios*) és a különböző fajú cserjék telítik a korábban fogtekerces (*Danthonia alpina*), háromfogfüves (*Sieglingia decumbens*) réteket (pl. tardi legelő, szomolyai legelő a Vén-hegyen).

A sztyepecserjések törpemandula (*Amygdalus nana*) és cseplezsmeggy (*Cerasus fruticosa*) alkotta állományai a szőlőparcellák mezsgyéire, utak mellé húzódtak, de fennmaradtak, s a felhagyások miatt szabaddá váló területeket újból be tudják tölteni. Szép állományaik találhatók pl. Tibolddarócon, és a bogácsi-tardi Vén-hegyen.

Persze nem minden felhagyás ilyen változatos. A fiatal parlagok meglehetősen fajszegények, gyomosak, jellemző a siska nádtippan (*Calamagrostis epigeios*) uralma.

A 200 méter tengerszint feletti magasságú területek potenciálisan cseres tölgyesek. A meglévő állomány egy része erdősztyep elemekben gazdag, más része (a felszínre került alapkőzettől függően) mészkerülő jellegű (pl. Nyúl-völgy). A cseres-tölgyes termőhelyeket sok helyen tájidegen fajokkal ültették be (fenyvesek, akácosok), de napjainkban az is egyre jellemzőbb, hogy a még nem régen szántóként művelt területeken is megjelentek az erdészeti ültetvények (akácosok, magas kőrisesek, vörös tölgyesek, stb.).

A hűvösebb völgyekben erősen elgyertyánosodott gyertyános tölgyes (*Carici pilosae-Carpinetum*) erdőket (pl. Bükkzsérc-Zubogó-lápa, Cserépváralja-Furgál-völgy), sőt kisebb szurdokerdő jellegű foltokat (Nyúl-völgy) is találunk.

A vízfolyásokat kísérő füzesek, bokorfüzesek maradványai még fellelhetők a Tardi, Bála-völgyi, Cserépváraljai patakok mentén. Kács-Tibolddaróc határán a Varga-völgyben, valamint Cserépváraljától északra a Török-réten patakparti égeresek is előfordulnak.

A patakokat kísérő, kiszélesedő völgyek aljában (Tard-Bála-völgy) az üde körülményekhez kötődő réti csenkeszes kaszálók és mocsárrétek még ma is jellegzetesek. Különösen májusban látványosak, amikor még elvétve, de virít a mocsári gólyahír (*Caltha palustris*), illetve a réti kakukkszegfű (*Lychnis flos-cuculi*), a szürke acat (*Cirsium canum*) és a bakfű (*Betonica officinalis*) lilái, valamint a kúszó boglárka (*Ranunculus repens*) fényes sárga virágai képeznek színes folyamat.

II.2. VÍZRAJZI JELLEMZŐI

A terület állandó vízfolyásai a Bükk karsztjával vannak kapcsolatban. Ezek Bükkzsérctől keletre haladva a következők: Szoros-, Cseresznyés- és Hór-patakok, Cserépváraljai-Lator patak, valamint a Kácsi-, Sályi- és Geszti-patakok. A patakok árhullámain több tározóban visszatartják, tartalékolják (Bogácsi-, Bükkábrányi-, Sályi-tározó, valamint a Cserépi-tározó jelenleg üzemen kívül), melyek részben halastavak, részben vízellátási célokat, valamint az öntözést szolgálták. A nagy vízhozamú patakok mentén egykor vízimalmok működtek, melyek közül ma már egy sem maradt fönn működőképes állapotban. 1856-ban, a 2. katonai felmérés térképeinek tanúsága szerint a Sályi-vízen Bükkábrányig 7 malom, a Kácsi-patakon 10 malom működött, melyek között hámorok is voltak (Kács). A völgytalpi gyepeken, szántókon malomcsatornák húzódtak keresztül. A vízrendezés következtében a patakok ma már sok szakaszon mesterséges mederben folynak. A vízhozam jelentős része ki van vonva a rendszerből, a környező települések (pl. Mezőkövesd) vízellátását biztosítja. Szükséges lenne a völgytalpi élőhelyek ökológiai vízigényével kapcsolatban kutatásokat végezni. A Kácsi-patak forrásainak vízhozama: Hideg forrás (9000-15,8 l/perc), Meleg forrás (7170-4,8 l/perc); Sály: Vízfő-forrás (6800-16 l/perc). A vízhozam ingadozása nagy, de a karsztos vízgyűjtőjükben tárolt mennyiségnek köszönhetően még kisvízkor sem apadnak el.

III. A BÜKKALJA MÚLTBÉLI MEZŐGAZDASÁGÁNAK JELLEMZÉSE (TÁJTÖRTÉNETI TÉRKÉPEK ÉS IRODALMI ADATOK ALAPJÁN)

A Bükkalja sajátos átmeneti, összekötő szerepet játszott a térség mezőgazdaságában. Egyfajta kevert gazdálkodású rész volt, amely különféle szolgáltatásokat vett igénybe és nyújtott a erdőgazdálkodó bükk, és a szántóföldi gazdálkodásból illetve nagy kiterjedésű legelőiből élő alföldi települések számára. Ennek köszönhetően alakult ki a bükkaljai agrártáj mozaikossága, változatossága.

A Bükkalja legfontosabb terméke a gyümölcs és a szőlő volt, amit az alföldi és a városi piacokra hordtak eladni vagy elcserélni. A Bükkalja piackörzete Eger, Jászberény, Nádudvar, Debrecen és Miskolc városok közötti terület volt, az innen származó gyümölcs azonban még a bécsi piacra is eljutott (szomolyai cseresznye).

A gyümölcskereskedelem legfontosabb terméke a szilva volt, illetve a korai és a rövidszárú szomolyai cseresznyék. A gyümölcsöket főleg árpára, búzára, kukoricára cserélték, bár pénzért is árulták. Jó piacot találtak az aszalványoknak és a szilvalekvárnak is.

A Bükkalja területére is bizonyos fokú takarmányhiány volt jellemző, ami egy éves vándorlási rendszert tartott fenn. A falvak zömében az erdei legeltetés (lombtakarmány, makk) az egyik legjelentősebb takarmánybázis. A II. világháború utánig elterjedt volt a tarló és az ugar legeltetése. Szokásos volt a jószágot a Bükk erdeibe, mint nyári legelőkre hajtani, ezenkívül kaszálták is azok fűtermését. Az erdőgazdaságok úgynevezett mellékhaszna volt az erdei legelők haszonbérlete. De hajtották a növendék ill. a meddő állatokat az alföldre is nyári legelőkre, pl. Szomolyáról „túl a Tiszán” bérelt területekre, mivel kevésnek bizonyultak legelők és rétjeik (1771). Ugyanígy Tibolddaróc 1770-es urbáriuma is arról számol be, hogy távoli pusztákra hajtják marháikat. Borsodgesztről és Sályból legelőbérért Mezőnagymihály (Vajas tanya) és Ároktő (Batúz) környékére hajtották a növendék állatokat nyári legelőre. A hegyi falvakból pedig teletetésre hoztak le állatokat a bükkaljai településekre. Az ebből származó haszon volt a pénzen kívül a trágya is, illetve (Viga 1986).

A bükkaljai sertésenyésztés az erdőkhöz, legelőkhöz kötődött, a falvak makkos erdejében, legelőjén, vadgyümölcsén falvanként 3-400 sertést tartottak (mangalicá) sokszor egész éven, s csak levágni hajtották haza. Ezen kívül Vattáról, Emődről, Bükkábrányból is hajtottak ide sertéseket. Nem ritkán a juhokat is kihajtották makkoltatni. A legelőbért legeltetési társulatok kalkulálták ki.

III.1. ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS (1783)

Az első, egész országra kiterjedő katonai térképezés felmérését 1783-ban készítették a Bükk hegység környezetében. A kissé sematikus térképek tanúsága szerint ekkorra már nagyobb részt kialakult a szántószerkezet, a völgyhátakon, illetve a települések környéki lankásabb oldalakon. Az erdők még jóval nagyobb területet foglaltak el, de az egybefüggő szántók zónájának határa körülbelül ugyanott húzódott, mint ma. A völgytalpi gyepek megszakítatlanul húzódnak végig a patakok forrásától a vizsgált terület határáig. Nagyobb kiterjedésű gyepterületet (legelő, fás legelő?) ábrázolnak Tard és Tibolddaróc, valamint Szomolya határában. A völgyek meredekebb partrészein gyepes, fás-cserjés vegetáció jellegzetes ívei jelennek meg. A szőlőhegyek egy része felismerhető megfelelő helyén, mai méretében és alakjában (pl. Bogács-Vén-Hegy, Cserépváralja, Tard-Bábaszéke, Sály – Poljárduló), egy részük kisebb területű, máshol ábrázolják, vagy hiányzik, illetve ma nincs megfelelője. A patakok a völgyek talpán helyenként – a kiszélesedő részekén – erősen kanyarogva haladnak.

III.2. MÁSODIK KATONAI FELMÉRÉS (1856–1860)

Nagy kiterjedésű erdők tűntek el a XVIII. századhoz képest, melyeknek helyén nagy területű legelők jelennek meg (ez a térképezés már megkülönböztet legelőt és kaszálót) Borsodgeszt, Sály, Tibolddaróc és Bogács határában. Tard és Tibolddaróc között 863 hektár legelő húzódott, amelyekbe már ekkor szántók ékelődtek, többekévébé a mai helyükön. Tardtól keletre a szántó-gyep határvonal napjainkig ugyanott és ugyanolyan lefutással húzódik. Gyakorlatilag mindenütt ábrázolták a településekhez kapcsolódó, ma is ismert, hagyományos szőlőhegyeket. Tehát ma még megfigyelhetők a 150-200 évnél régebben kialakult agrárstruktúra elemei! Ezeket a hagyományos szőlőket kell a tájfenntartó gazdálkodás fő célterületeinek tartanunk. A térképeken, több helyen megfigyelhető, hogy a szőlőket kaszálók övezik. Terepi tapasztalatok alapján, ezek kaszált, gyepes gyümölcsösök lehettek akkoriban is.

A szántóterület nem növekedett jelentősen, de Bogácstól délre már ekkor beszántották a völgytalpi kaszálókat, csak Pázsag-pusztánál maradt meg egy 18 hektáros kaszáló, a partoldalon húzódó 61 hektáros legelőhöz kapcsolódóan, és Szomolyánál is elindult a gyepteltetés. A Bogács-Tardi közös határban három nagy pusztta (Csipkés- Lábás- és August Pusztta), szabályos úthálózat, dűlőket elválasztó cserjés sövények, fasorok ábrázolása enged nagytáblás gazdálkodásra következtetni.

III.3. HARMADIK KATONAI FELMÉRÉS (1883)

Annak ellenére, hogy az előző felméréshez képest csak 23 év telt el, szembetűnő változások tapasztalhatók a térképen. A legelőkön, a kijáróknak megfelelően, megjelennek a vízmosások (Sály, Tard, Bogács), feltehetőleg nagyszámú állat egy sávra koncentrálódó taposására visszavezethetően. Bogácstól északra is elkezdődött a völgytalpi nedves gyepek kaszáló felparcellázása szántóvá, és a tardi legelőbe ékeledő szántók is összenőttek. Ugyanakkor a legelők jobban benyomultak a Bükk hegyei közé. A Bogács-Tard vonaltól délre eső szántó-táblákat elválasztó sövények, fasorok ezeken a térképszelvényeken is jellegzetesek

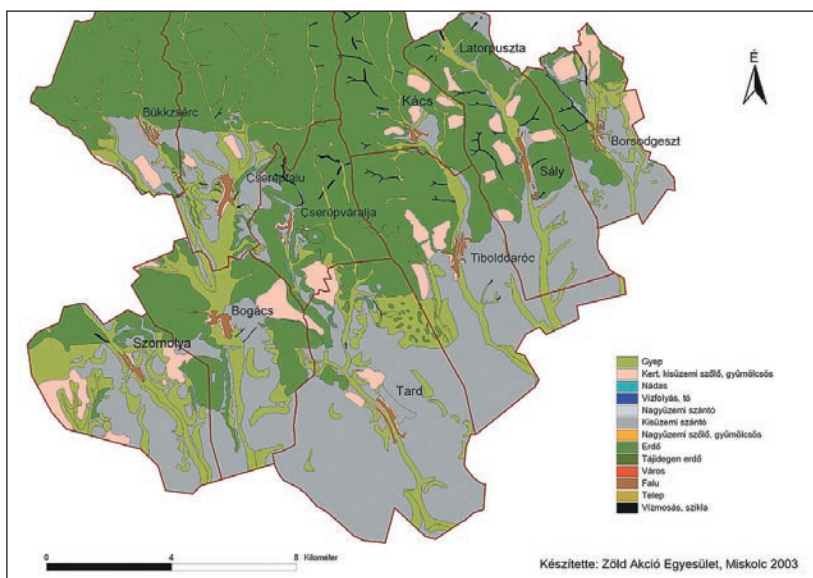
A filoxéra pusztítása még nem igazán kimutatható, bár egyes szőlőhegyeken már nagyobb parlagon maradt részek figyelhetők meg (Cserépfalu, Sály). Azonban ahogy az 1895-ös adatokból is látható, a következő évtizedben a szőlőhegyek addigi művelése összeomlott. Ezért a harmadik katonai felmérés térképei tekinthetők a bükkaljai történelmi szőlőterületek utolsó ábrázolásának.

1. táblázat A BNP védőzónája által érintett települések területeinek művelési ág szerinti megoszlása az 1895. évi mezőgazdasági és statisztikai összeírás adatai szerint

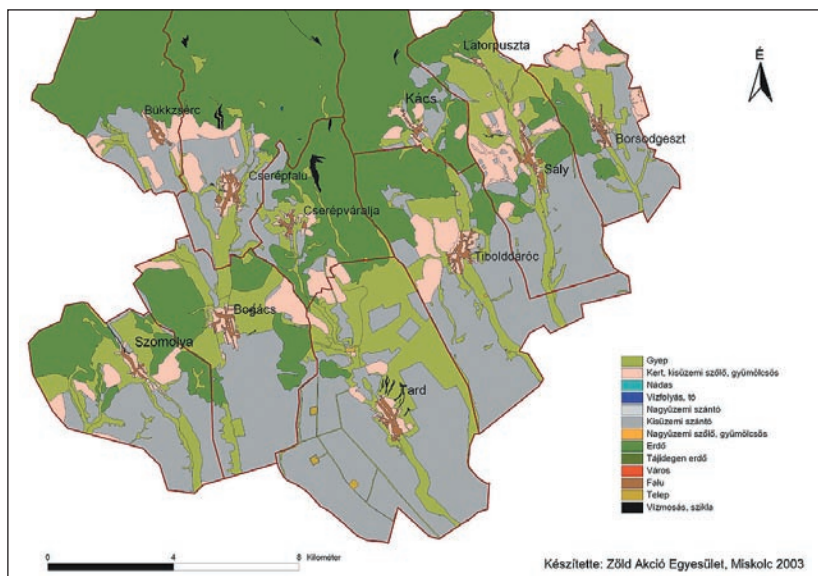
				SZŐLŐ							
1895	GAZDASÁGOK SZÁMA (HA)	SZÁNTÓFÖLD (HA)	KERT (HA)	BEÜLTETVE (HA)	PARLAGON (HA)	RÉT (HA)	LEGELŐ (HA)	ERDŐ (HA)	NÁDAS (HA)	NEM TERMŐ (HA)	ÖSSZESEN (HA)
Bogács	362	1396,10	54,63	0,00	0,00	79,35	375,48	428,95	0,00	119,03	2453,53
Borsodgeszt	228	1120,68	56,35	0,00	0,00	50,03	274,28	4,60	0,00	96,60	1602,53
Bükkzsérc	271	402,50	43,70	2,88	0,00	57,50	98,90	3044,05	0,00	65,55	3715,08
Cserépfalu	425	674,48	54,63	1,15	14,38	85,10	178,83	3324,08	0,00	147,20	4479,83
Cserépváralja	154	296,13	17,83	0,00	0,00	25,30	235,75	840,65	0,00	45,43	1461,08
Kács	145	314,53	13,23	0,00	20,70	15,53	51,75	1009,13	0,00	35,08	1459,93
Tard	407	3019,33	62,68	0,00	0,00	179,40	810,75	123,05	0,00	122,48	4317,68
Tibolddaróc	353	2148,78	37,38	9,20	0,00	164,45	248,98	505,43	0,00	56,35	3170,55
Sály	330	1534,68	46,00	0,00	2,88	100,05	515,78	227,13	0,00	125,35	2551,85
Szomolya	278	891,25	54,63	0,00	0,00	44,28	527,85	664,13	0,00	73,03	2255,15

2. táblázat A BNP védőzónája által érintett települések területeinek művelési ág szerinti megoszlása a 2000. évi Általános mezőgazdasági összeírás adatai szerint. KSH

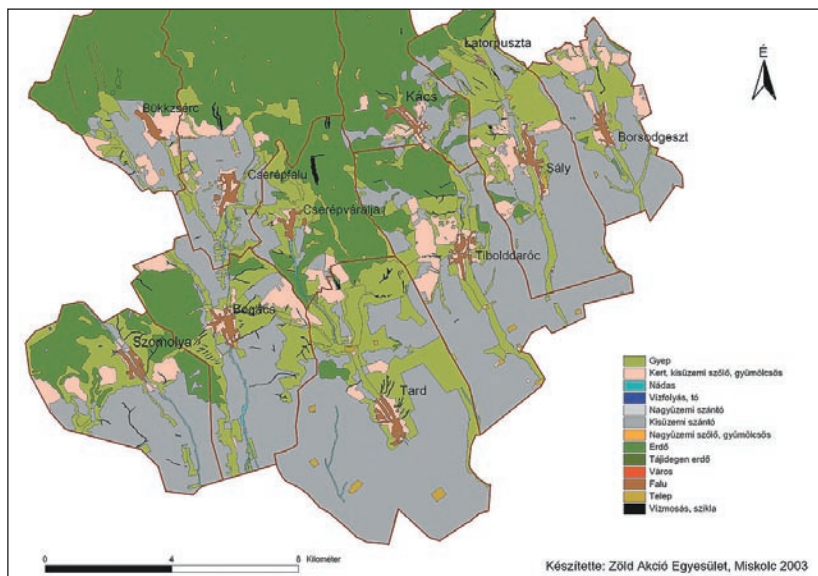
2000	GAZDASÁGOK SZÁMA (HA)	SZÁNTÓFÖLD (HA)	KERT (HA)	SZŐLŐ (HA)	GYÜMÖLCSÖS (HA)	RÉT (HA)	LEGELŐ (HA)	ERDŐ (HA)	NÁDAS (HA)	KIVETT (HA)	ÖSSZESEN (HA)
Bogács	na	1851,33	19,26	159,31	2,95	1,56	812,00	621,60	0	52,49	3468,01
Borsodgeszt	na	173,90	4,79	10,14	0	28,54	61,89	113,20	0	8,10	392,46
Bükkzsérc	na	81,68	17,94	28,37	2,26	3,39	4,81	3026,40	3,20	10,72	3168,05
Cserépfalu	na	25,14	6,33	24,29	4,08	4,74	0	3161,50	0	11,57	3226,09
Cserépváralfa	na	5,90	2,22	37,01	1,31	0	0	1004,50	0	4,50	1050,94
Kács	na	61,61	6,21	27,08	3,07	6,16	13,76	1195,10	0	4,89	1317,88
Tard	na	705,83	18,00	51,01	4,21	11,01	64,03	264,20	0	30,25	1148,54
Tibolddaróc	na	353,54	64,26	70,77	5,53	1,87	19,83	675,80	0	20,79	1212,37
Sály	na	993,64	42,74	68,90	41,44	22,11	111,70	395,00	0	24,77	1700,30
Szomolya	na	197,49	14,24	67,39	22,76	0	151,07	781,80	0	14,71	1249,45

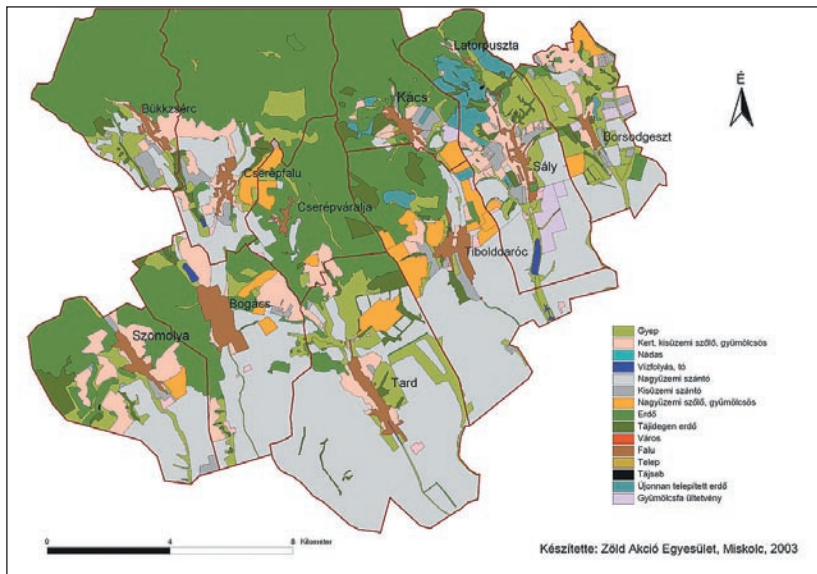
Bükkalja. Földhasználat a XVIII. század vége felé (1873) • Forrás: 1. katonai felmérés (Hadtörténeti Intézet Térképtár). Az Ökológiai Intézet Alapítvány képállománya alapján készítette: Zöld Akció Egyesület 2002

Földhasználat a Bükkalja térségében a XIX. század közepén (1856-1860) • Forrás: 2. katonai felmérés (Hadtörténeti Intézet Térképtár). Az Ökológiai Intézet Alapítvány képállománya alapján készítette: Zöld Akció Egyesület 2002-2003

Földhasználat a Bükkalja térségében a XIX. század végén (1883) • Forrás: 3. katonai felmérés (Hadtörténeti Intézet Térképtár). Az Ökológiai Intézet Alapítvány képállománya alapján készítette: Zöld Akció Egyesület 2003.

Földhasználat a Bükkalja térségében 2003-ban • Forrás: B.A.Z. megye élőhelytérképe (készítette: Ökológiai Intézet Alapítvány). Aktualizálta, készítette: Zöld Akció Egyesület 2002–2003.

IV. AZ AGRÁR-VISZONYOK ALAKULÁSA A BÜKKALJÁN A 20. SZÁZADBAN

A Bükkalján a sok felhagyott terület ellenére is mindmáig meglehetősen intenzív földművelés zajlik. A felhagyások nagyjából a zártkerti kisbirtokot, valamint a legelő és kaszáló területeket, valamint a legkevésbé termékeny, vagy a településektől távoli szántókat érintik.

A szántóként művelt terület nagyságában bekövetkezett növekedés, Bogács határában, a gyepek rovására történt további terjeszkedés eredménye. A fennmaradó részekben a szántóterületek fogyásának oka az, hogy az új gyümölcsösöket, de főképpen a kordonos, nagyüzemi szőlőket nem a régi szőlőhegyek felszámolásával, hanem az enyhén lejtős, déli kitettségű, illetve dombháti elhelyezkedésű szántókon alakították ki. A filoxéra az 1890-es években pusztította el a Bükkalja szőlőit, a kipusztult ültetvények helyére főleg direkttermő fajtákat, vagy nemesített oltványokat telepítettek. A 20. századi (és a jelenkori) szőlőtermesztés alapját azonban nem ezek, hanem az újonnan létesített ültetvények jelentik. A kis parcellákat nem vonták be a nagyüzemek kialakításába.

A Bükkalján a XX. században a mezőgazdasági termelésre általában jellemző intenzifikáció, az aktuális birtokpolitikától függő tulajdoni átrendeződések, a termelészövetkezetek kialakítása, valamint az új művelési formák megjelenése alakította jelentősen a megélhetést és ezzel párhuzamosan a táj arculatát. Ebből a szempontból az ötvenes évek hozták a legnagyobb változásokat.

A XX. századi légifotók ezeket a változásokat tükrözik, de egyben arról is beszámolnak, hogy a múlt századi rét-legelő rendszer a Bükkalján az 1960-as évek végéig fennmaradt, s csak az 1980-as évek végétől növekszik a parlagon maradt területek aránya. A Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) légifotótárából származó, 1974. augusztus 24-i repüléskor készült felvételek mutatják a mezőgazdasági művelés maximumát, valamint az erodált legelőterületek fásításának megindulását. Ekkor már csak a Sálytól északra, valamint a Szomolyától délre eső völgytalpi területen láthatók kispárcellás szántók, a többi területen nagy táblákat látunk. Sokhelyütt feltűnőek az állatok járása nyomán keletkezett kanyargós taposásnyomok a tarlókon, legelőkön, kaszálókon. A szántókon és az akkoriban kialakított nagyüzemi szőlőkben eróziós foltokat lehet elkülöníteni. A szőlők, legelők, kaszálók tiszták, cserjementesek, jól kivehetők, akár megszámlálhatók a szőlőkben álló gyümölcsfák is.

Az elmúlt évtizedekben a Bükkalja településein is végbement a kedvezőtlenebb adottságú térségek mezőgazdaságára jellemző folyamat: a gazdaságosan művelhető földterületeken szántóföldi gazdálkodás, illetve intenzív szőlőművelés folyik, de a fennmaradó területek egy részén gyakorlatilag mindenféle agrárjellegű gazdálkodás megszűnt. Ennek okai között fontos megemlíteni a helyi lakosság előregedését, a kis és elaprózott birtokméretet, az alacsony jövedelmezőséget és ezzel szoros összefüggésben a fiatal földtulajdonosok motiválatlanságát az önellátó, extenzív jellegű gazdálkodásra. A felhagyások leginkább az általunk javasolt védőzóna területét érintik, annak is a hagyományos művelésű, birtokszerkezetű részét.

A bükkaljai nyílt mezőgazdasági tájnak évszázadok óta meghatározó elemei voltak a gyepek, különösen a Borsodgeszt, Sály, Tard, Bogács Szomolya vonalon húzódtak nagy kiterjedésű legelők, illetve a völgytalpakat részben kaszálóként művelték. Mára a gyepek művelési ágak erőteljesen visszaszorulóban vannak. Ennek okai szerteágazóak; főleg a tradicionális ill. extenzív gazdálkodás elemeit, lehetőségét őrző területek kerültek kritikus állapotba. Az állattartás visszaszorulása miatt a nagy kiterjedésű gyepterületek gyakorlatilag elvesztették funkciójukat és ezzel gazdasági értéküket. A felhagyott legelőkön spontán erdősödési folyamat indult el, illetve a tulajdonosok döntöttek a művelési ág megváltoztatása mellett, és akác, erdei fenyő, cser, kőris stb. ültetvényeket létesítettek. A közelmúltban különösen Sálytól északra történt erdőtelepítés, igen nagy területen akáccal. Emellett akác-telepítés történt már Borsodgeszten (gyepfeltörés) és Kácson (szántó) is. Ennek eredménye azonban mindenképpen negatív a természet és a hagyományos tájkép védelme szempontjából. Megszűnik egy értékes másodlagos élőhely és minden

ahhoz kapcsolódó tápláléklánc, melyek végén esetleg a Bükki Nemzeti Park területén, vagy a védőzónában fészkelő védett ragadozómadár faj (pl. parlagi sas) áll.

A falvak hagyományos, gyümölcsfákkal vegyes szőlőhegyei néhány kivételtől eltekintve pusztulófélben vannak. A művelés megszűntével cserjésedési, erdősödési folyamatok indultak be, teret hódít az akác, a területek gyakorta leégnek, aminek következtében a gyümölcsfák (köztük a védett házi berkenye – *Sorbus domestica* példányai) megsérülnek, elpusztulnak, vagy egyszerűen kivágják őket. Így eltűnik az általuk képviselt helyi erőforrás, érték, a bennük foglalt genetikai potenciál, végső soron elvesz egy értékes agrár-élőhely, nem utolsósorban a szőlőhegyek tájképi, esztétikai, kultúrtörténeti értéke.

Ha csak a fent említett folyamatok érvényesülnek, akkor a már amúgy is erősen degradálódott terület egyfelől elveszíti utolsó, még saját tájkaraktert jelentő területeit, alkalmazkodott gyümölcsfajtaikat.

Az már a terepi felmérés kezdeti szakaszában körvonalazódott, hogy a korábbi védőzóna-koncepcióval (VÁTI Kht.: A Bükki Nemzeti Park és térsége területrendezési terve. Egyeztetési anyag, 1999) szemben, mely a Bükkalját tájképvédelmi övezetté nyilvánította volna, a célterületen zajló gazdálkodás némiképp más irányt vett.

Táj- és természetvédelmi szempontból előnytelen a gyepterületek erdősítése, bár tisztában vagyunk azzal, hogy az egyesek által megújuló energiaforrásként tekintett „energiaerdő” ma az egyik legkeresettebb „agrártermék”, illetve, hogy Magyarország földhasználati zónarendszere is előíranyozza a gyeperdő konverziót. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy a Bükkalján ennek nem szabad a gyepterületek további csökkenését eredményeznie. A mégis erdőtelepítésre javasolt területeken őshonos fafajokkal, minimális talajműveléssel, vagy makkvetéssel, ligetes jelleggel, elegyfajokkal természetzerű erdők, vagy legelőerdők kialakítását javasoljuk, mint a tájra egykor jellemző gazdálkodási formát. Az akácosoknak, más tájidegen fajoknak (vörös tölgy, fenyőfajok) véleményünk szerint nem a tervezett tájképvédelmi övezetben van a helye.

IV.1. SZÁNTÓ MŰVELÉSI ÁG

A Bükkalján számos olyan területen folyik szántóföldi termelés, amely minőségét tekintve nem erre a legalkalmasabb, ha a gyenge termésátlagokat tekintjük. Mondhatjuk azt, hogy szántani, vetni, aratni a jól bevált napraforgót, repcét őszi-búzát és árpát termeszteni még valamelyest jövedelmezőbb, mintha egyáltalán nem művelnék a földet. Mivel az állattenyésztés és a hozzá kapcsolódó takarmánytermesztés leépülésével párhuzamosan az ültetvény ágazat is kritikus helyzetbe került, az ezekhez viszonyítva kisebb ráfordításokkal is működtethető szántóföldi növénytermesztési ágazatok a területek nagy részén fennmaradtak.

Település	0,5-5,5 AK (ha)	5,6-10,5 AK	A szántók átlagos aranykorona értéke (AK)
Bogács	14,8416	62,2273	19,04
Borsodgeszt	4,6350	102,8060	15,74
Bükkzsérc	0	16,5554	14,34
Cserépfalu	0	31,5586	17,22
Cserépváralja	8,3664	6,2887	15,29
Kács	2,8103	32,7415	12,05
Sály	0	76,7987	18,67
Szomolya	22,2999	26,1180	15,23
Tard	0	29,6131	22,51
Tibolddaróc	2,0876	112,4194	10,19

3. táblázat. A szántók minősége a Bükkalján

A Szomolya-Bogács-Tard-Tibolddaróc-Sály-Borsodgeszt települések vonala egyben a nagyüzemi szántó monokultúrák terjeszkedésének határa is. A földminőség a térség átlagában közepesnek tekinthető, azonban ezen belül jelentős a szóródás, általában délről észak felé haladva fokozatosan romlik a talaj minősége. A vetésterület közel 50%-át a gabonafélék teszik ki, ezen belül is meghatározó a búza. Számottevő még az ipari növények, elsősorban a napraforgó és a repce vetésterülete, kisebb jelentőségű a szántóföldi takarmány termőterülete, ami az állatállománynak a térségben betöltött szerényebb szerepével függ össze.

Nagy probléma a szántóföldi gazdálkodás szempontjából (is), hogy a térségben az alacsony állatlétszám miatt, nem áll rendelkezésre jelentősebb mennyiségű helyi szerves trágya, így a talajerő utánpótlás vagy csak műtrágyára alapozott, vagy a drágán, messziről szállított szerves trágya költsége rontja tovább a jövedelmezőséget.

A természeti adottságok a szalastakarmány termelés növelését is lehetővé tennék, melyek élő kultúrákként olyan, viszonylag stabil élőhelyet is jelenthetnek, amelyek megléte a védőzónában kívánatos.

A Bükkalja hullámos dombvidéki felszíne felveti a talajvédő gazdálkodás szükségességét a szántó művelési ágban is. Általános talajvédelmi gyakorlat kell legyen, hogy a talajművelő gépek mindig a lejtő irányára merőlegesen haladjanak (szintvonalas szántás), mivel az így létrejött felszíni egyenetlenségek a lefolyó víz útját kereszteszik. Mélyműveléssel jelentősen megnövelhető a talaj vízbefogadó képessége, így csökken a felszíni víz és a talaj mozgása. Lejtős területeken mindez elsősorban mélylazítással valósítható meg, különösen, ha ezzel egyúttal a talajszelvényen belüli vízzáró rétegeket is átjárhatóvá tesszük a beszivárgó víz számára. Lejtős területen, a tavaszi vetésű növények előtt, a szántás őszi elmunkálása nem kívánatos,

tekintettel az egyenetlen, ormos felszín védőhatására. A talaj lezárásához célszerű hullámos felszínt kialakító tömörítő eszközöket alkalmazni.

A következő oldalakon művelési áganként vesszük sorra a jelenlegi helyzetképet és az ennek kapcsán felvetődő tájgazdálkodási feladatokat.

AJÁNLOTT INTÉZKEDÉSEK:

- Elsősorban változatosabb vetésszerkezet kialakítását javasoljuk térben és időben, hogy a monokultúra negatív hatásait ki lehessen küszöbölni.
- A védőzóna, mint extenzív hasznosítású terület lehetőséget kínál arra, hogy az itt található szántókat ökológiai gazdálkodásra, esetleg gyógynövénytermesztésre állítsák át.
- A Bükkalján számottevő a napraforgó vetésterülete, illetve az elmúlt két évben sok helyen természetnek olajtököt a szántóföldi termőhelyeken. Mindkét növény termesztése támogatott a NAKP ökológiai- és integrált gazdálkodás célprogramjában is.
- A nagyon gyenge minőségű szántók átalakítása gyeppé racionális lehet, ha ezzel párhuzamosan el lehet érni az állatállomány bővülését is. A biomassza elégetése, vagy a széna szállítása nagyobb távolságra nem kívánatos környezetterheléssel jár.

Szántó a völgy rézsúján, Tard

- A szántók közötti élőhelyként funkcionáló, természetközeli gyepes sávok, sövények, fasorok kialakítása, vagy kialakulásuk elősegítése (a területen jellemző, őshonos fajokkal) ajánlott. Ez az ökológiai és integrált mezőgazdaság számára is fontos, mivel a gazdálkodás szempontjából hasznos élő szervezetek menedékei lehetnek.
- A völgytalpi szántók visszagyepesítése ajánlott, legalább a patakmedreket kísérő sávokban. Előnye: a bemosódás megakadályozása, illetve a későbbiekben kaszálóként való gyephasznosítás.
- Meredek lejtőkön, a meredekségtől függően a következő gazdálkodási változtatásokat javasoljuk:
 - 20%-os lejtőszög fölött nem folyhat szántóföldi művelés, célszerű gyepesíteni, majd ezt követően már csak kaszálóként hasznosítani, illetve zárt erdőket telepíteni.
 - 15%-os lejtőszög felett a talaj erózió-érzékenységtől függően a terület kivonása a szántóföldi művelésből (gyepesítés), vagy átállás élő szántóföldi kultúrákra.
 - 12%-nál meredekebb lejtőkön pedig a tág térállású kapás növények termesztése nagy eróziós veszéllyel jár és rendszerint nem is gazdaságos. Helyette takarónövényes termesztés, talajvédő növényssorrend javasolt, vagy művelési ágváltás.
 - 5-12%-os lejtőszög: talajvédő gazdálkodásra való áttérés.

A fenti célok megvalósítása érdekében szükség lehet a szántók táblásításának átalakítására. A táblák méretének és alakjának meghatározása során, a termőhelyi homogenitás biztosítása érdekében, figyelembe kell venni a terület talajtani, illetve domborzati viszonyait is. A lejtős területeken hosszú, elnyújtott talajvédelmi táblákat indokolt kialakítani, melyek lejtőirányú oldalainak hossza, a lejtő meredekségének növekedésével csökken, hosszabbik oldaluk pedig a lejtő irányára merőlegesen, lehetőleg a rétegvonalak mentén helyezkedik el.

A kívánatos táblaszélesség:

- 5-12%-os lejtőkön 300-200 m,
- 12-17%-os lejtőkön 200-150 m.

A sekélyen dolgozó eszközök (pl. tárcsák, kultivátorok) önálló alkalmazását lehetőleg el kell hagyni, vagy azokat mélyebben dolgozó műveletekkel kell kapcsolni, mivel a sekélyen művelt réteg alatti, tömöttebb réteg miatt képződő vastag és mozgó felszíni vízlepel, teljes vastagságban lesodorhatja a megglazított réteget. Lejtős területeken az egyes csökkentett, vagy minimális talajvédő művelési rendszerek alkalmazása is szóba jöhet, mivel a talaj bolygatása ebben az esetben korlátozott, és a helyben maradt, elhalt növénymaradványok védik a talajfelszínt.

IV.2. GYEP MŰVELÉSI ÁG

A Bükkalján a gyepek művelési ágban található gyeptársulások az egykori száraz völgyesek helyén kialakult, száraz típusú löszpusztagyeppek, pusztafüves lejtő-sztyepprétek és erdősztyepprétek, valamint a patak völgyek völgytalpán kialakult, főleg réti csenkeszes nedves kaszálók és réti ecsetpázsitos mocsárrétek. Utóbbi gyepek magas állományt adó fajainak (réti csenkesz, nádképű csenkesz, réti ecsetpázsit, franciaperje stb.) és pillangós összetevőinek (réti- és fehér here, réti lednek, szarvaskerep) köszönhetően nagy hozamú és kitűnő takarmányt adó rétek.

Mivel az ilyen típusú mocsárrétek állománya országszerte is fogyatkozóban van, s a Bükkalja völgyeiben is csak kevés helyen maradtak fenn (pl. Tard, Borsodgeszt), el kell kerülni ezek feltörését, műtrágyázását, valamint intenzív legeltetését. Használatukat tekintve a nyári kaszálás lehet szükséges, valamint esetlegesen a kis számossalát szám melletti legeltetés.

A száraz gyepek kezelése, a mai bükkaljai helyzetben, a megfelelő állatszám (juhval, húsmarhával) történő legeltetést jelentheti az erdőszőlési folyamat megállítása és visszafordítása érdekében, illetve helyenként és a későbbiekben a túllegeltetés megakadályozását.

A Bükkalján napjainkban a gyepek művelési ág hanyatlása a legszembetűnőbb, az állattenyésztés alacsony színvonalával összefüggésben. A hanyatlás olyan mértékű, hogy néhány kivételtől eltekintve, gyepművelésről gyakorlatilag nem beszélhetünk.

Völgytalpi kaszáló, Borsodgeszt

Borsodgeszten a falu házainál tartott, tejelő célú, mindössze 14-15 egyedből álló tehénállomány számára hasznosítják a közel 160 ha legelő gypét, valamint a fennmaradó gyepterületek egy juhászat legelőterületét, illetve a betakarított szénával annak téli takarmányát biztosítják.

Itt kell megjegyeznünk, hogy Borsodgeszt határában egy dűlőnév megőrizte az egykori gyeptermelés emlékét. A jelenleg szántóként hasznosított Juhkosártájéka dűlő neve arra utal, hogy egykor az ún. „kosarzás” trágyázási rendszert alkalmazták ezen a területen. A juhokat a delelő és éjszakázó helyen, nem túl szűk helyen korlátok közé zárták, majd 8-10 nap múlva „kosárfordítás” következett, azaz a fakorlátokat szétbontották és más helyen állították fel. Így a legelőn egyfajta trágyázási forgó működött. Sokszor a juhok fejését is a juhkosárban ejtették meg.

Tardon a hagyományosan nagyarányú gyepterületek ma is jellemzőek. A Bála-völgy völgytalpi részén hozzávetőleg 60 ha gyp húzódik, melyet kaszálóként és legeltetéssel hasznosítanak. Ezen kívül meg kell említeni a Szekrény-völgy réti csenkeszes-kakukkszegfűs mocsárrétjeit, kaszálóit, illetve a környező, különböző intenzitással hasznosított száraz gyepeket, legelőket. Mivel a terület egy része a NATURA 2000 hálózat tagja lehet, az élőhelyfenntartási munkálatokra uniós természetvédelmi források is megnyílnak.

A Bükkaljára szintén jellemző fás legelők, legelőerdők fenntartását a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv Agrár-környezetgazdálkodási Alapprogramja is támogatandó célként jelöli meg.

Gyepterületeken a következő mezőgazdasági tevékenységeket ajánljuk:

- A völgytalpi nedves gyepek kaszálóként való hasznosítása (Természetvédelmi korlátozásokkal, a védendő fajok speciális igényeitől függően, évente max. kétszeri kaszálással, nem alacsony tarlóval!).
- Az elnádásodott ill. magaskórós kaszálók újra művelésbe vonása (nem teljes területen).
- Az állatlétszám felszaporítását csak extenzív és ökológiai tartásban javasoljuk.
- Ökológiai gyephasznosítás, legeltetés és rétgazdálkodás.
 - Nedves gyepeken csak időszakosan.
 - Üde gyepeken 0,8-1,6 számossal/ha (szarvasmarha, ló, juh)
 - Száraz gyepeken 0,4-0,6 számossal/ha (húsmarha, juh)
 - Ha a várható szárazanyag termés 0,5 t/ha, vagy kevesebb max. 0,2 számossal/ha (juh)
- Extenzív gyephasznosítás: A legelő terhelését a gyp termésének állattartó-képessége alapján kell meghatározni, ami 0,5-1,2 számossalatot jelenthet hektáronként. A gyephasználatot adagoló legeltetéssel, szakaszokra bontva kell megoldani. A legeltetési napok számát (1-10 nap) a rendelkezésre álló fűhozam alapján kell meghatározni. Egy terület 10 napnál nagyobb adagban nem legeltethető. Szakaszos legeltetés a nedves réteken, húsmarhával.

- Fás legelők, legelőerdők fenntartása, rehabilitációja (feltörést követő újragyepesítés, gyepterelátás ág visszaállítás).
- Kaszálás könnyű géppel, vagy kézi kaszálás a védett fajok elterjedésének érdekében.
- A táj karakteréhez tartozó völgyparti gyepek fenntartása juh-legeltetéssel, a túllegettetést elkerülve. A szarvasmarha taposása jelentős eróziót okozhat. A 25%-os lejtőszögnél meredekebb lejtőkön a területeket már csak kaszálóként hasznosítjuk.

IV.3. HAGYOMÁNYOS GYÜMÖLCSÖSÖK, SZŐLŐK, ZÁRTKERTEK

A Bükkalja 1970 óta önálló borvidék. A riolittufába vájt, hatalmas, kőfaragásokkal díszített, nemes penésszel vastagon borított pincékben találjuk a táj borait. A bükk déli tereplépcsős előhegyein terül el a borvidék, melynek talajára a riolittufán kialakult fekete nyiroktalajok, barnaföldek és agyagbemosódásos erdőtalajok jellemzőek. A területet a Bükk vonulata észak felől védi a hideg szelektől, így kedvező mikroklíma alakulhatott ki a déli, délnyugati lejtőkön. A Bükkalja szélárnyékos fekvése miatt kevesebb csapadékot kap, mint északi előtere, emiatt nyáron jelentős a vízhiány. Alapvetően fehérbortermő terület. Ajánlott fajták a fehérbort adó szőlők esetén: chardonnay, leányka, olaszrizling, melyeket a csereszegi fűszeres és a karát egészít ki. Borai illatos, savban, zamatban gazdag fehérborok, melyek sajnos ritkán kerülnek önálló palackozásra.

Szőlőhegy, Borsodgeszt

A Bükkalja kiváló földrajzi fekvése, talajtani és éghajlati adottságai potenciális lehetőségeket jelentettek és jelentenek a szőlő és gyümölcsstermesztés számára. Hogy ez a tevékenység milyen fontos volt korábban, arra utalnak a különböző dűlők nevei is, melyeket gyakran az ott termesztett növényfajról, vagy az ott nagy mennyiségben gyűjthető vadgyümölcsről neveztek el. (Pl.: *Szomolyán* Galagonyás, Mács alma, Mács alma tető, Szőlő hegy, Szőlő lápa, Szőlőske, Vénhegy szőlő, *Sályban*: Csavaros szőlő, Dorgóféle szőlő, Dorgó szőlő, Körtvélyes völgy, Ködmönös szőlő, Medjes tető, Pallag szőlő, Pinczék, Pusztaszőlő, Salétromos szőlő, Tarizsa szőlő, *Tardon*: Bodzás tető, Bodzás rét, Czigány berk szőlő, Hangó szőlő, Kis bábaszék szőlő, Mész oldal szőlő, Nagy bábaszék szőlő, Nyomóhegy szőlő, Somfás tető, *Tibolddarócon*: Kapás szőlő, Kapás szőlőszél, Pallag szőlő (*Román 1977*)).

A szőlő és gyümölcsstermesztés helyszínei a települések határainak jól elkülönített részét alkotó szőlődűlők voltak, többnyire garáddal, sövénykerítéssel körülvéve. Főként déli, nyugati fekvésben, többnyire a településeket északról karéjozó hegyoldalakon alakították ki ezeket a kerteket. Sok helyen még ma is láthatók a szőlőket régen szegélyező birsövények, szilvások, meggyesek. A bejárás csak kapukon volt lehetséges. Több helyen hegyközség is működött, saját jogrenddel, vezetőséggel.

Egyes nézetek szerint a Bükkalján már a honfoglalás előtt nagy területeken művelték a szőlőt az idetelepült frankok. Mások szerint a római időktől datálható az itteni szőlőkultúra.

„Nem igen régen szőlőt plántáltunk, s esztendőnkint abbul nagyobb, nagyobb hasznót várunk”, olvashatjuk egy 1770-es iratban (*Tóth 1991*). Ugyancsak e forrásból tudjuk, hogy hol mennyi adót (kilencedet, tizedet) kellett fizetni a szőlők, a bor és a pincék után. Azonban a szőlőművelés e terhek mellett is hasznót hozott a művelőnek, tulajdonosnak.

Sályban „az földes uraság szöllejét is megdolgozzuk, de ezen szolgálatunkért a korstmából borral és pályinkával meg szokott fizetni”.

Szomolyán is a helység jótéteményei között sorolták fel a szőlő hegyeket, melyek átlagosan két kapa után adtak egy hordó bort, Tardon viszont már három kapa után reméltek ugyanennyit. Több településnek volt önálló kocsmáltatási joga Szent Mihály napjától az Új Esztendőig.

Borsodgeszt szőlőhegyeiről írja a falu jegyzője 1864. October hó 10én: „ Kis hegy, a legjobb helyen fekvő szőlő, mely oly bor termelő hegy, hogy borát tengeren is szállíthatják, mely meg is próbáltott, s valóságát meg tartotta.”

A szőlőstermesztés mellett már az 1700-as évekből vannak adatok a Bükkalján folyó komolyabb gyümölcsstermesztésről (*Barsi*), de a kultúrába vétel korábbi keletű. A gyümölcsstermesztés a gazdaságok „extenzív” termelési ága volt, mintegy kísérője a többi gazdálkodási ágnak, elsősorban a szőlőstermesztésnek, ugyanakkor eredménye jelentős, ám csak esetleges kiegészítése volt a gazdasági tevékenységből származó jövedelemnek.

Míg a XVII században a gyümölcsösök nem bírtak túl nagy értékkel, addig a XVIII. században fellendült a gyümölcsstermesztés, a kiirtott „ortványföldeken” alakítottak ki ültetvényeket.

Míg a szőlőkonjunktúra idején a gyümölcsfák szórványként fordultak elő, vagy a szőlősorok közé telepítettek néhány nem túl nagy lombot adó fajt, addig a filoxéra okozta krízis jelentős lendületet adott a gyümölcsstermesztésnek. Ebben az időben történtek a jelentős cseresznye és szilvatelepítések is a Bükkalján. A parlagon maradt szőlőskerteket a gazdák a kiesett haszon pótlásának reményében gyümölcsfákkal ültették be. Bogácson az egri káptalan is ekkortájt telepítette be a „méhész kertet”, a tibolddaróci kastélykertben és Sályban is létesült egy-egy 8 holdnyi gyümölcsös. Ekkortól eredeztethető a híres szomolyai cseresznyetermesztés kezdete is. Egyaránt jellemző erre a korszakra a minőségi és mennyiségi fellendülés. Faiskolák, mezőgazdasági jellegű továbbképző intézetek szerveződtek (pl. Bogácson, Szomolyán, Tibolddarócon), melyek közvetítették a szakszerű gyümölcsstermesztési ismereteket.

A háborúk és a trianoni területcsonkítás jelentős hatással voltak a bükkaljai szőlő- és gyümölcsstermesztésre is, hiszen az elszegényedés, a piacvesztés a korábbi fejlődést visszavetette. A két háború között is jelentős volt azonban a szomolyai cseresznyetermesztés, amit az is bizonyít, hogy 1937-ben két gyümölcs-csomagolót is létesítettek a településen, hogy a megnövekedett exportigényeket ki tudják elégíteni.

Míg a történelmi időkben egyáltalán nem vegyszereztek az ültetvényeket, az első jelentős szerhasználat a filoxéra utáni talajfertőtlenítéshez kötődik (szénkénegezés). Mivel az újonnan telepített direkttermők immunisak voltak erre a kártevőre, ugyancsak szükségtelen volt a permetezés. Még a jelentős kórokozók ellen sem (lisztharmat, peronoszpóra) használtak semmit. Szórványosan a '20-as évektől kezdték a szőlőket kékkővel (rézgálic) permetezni. A vegyszert permetezőgéppel, vagy seprűvel, csutakkal fröcskölték a növényekre. Jobbára azonban csak a második világháború után, s főleg a tsz-ek megalakulása óta terjedt el a permetezés (Viga 1984), mely napjainkra a nagyüzemi ültetvények mellett a kisparcellás szőlőkben is fontos eleme a termesztéstechnológiának. Manapság elsősorban a „korszerű ültetvényekben” alkalmazzák a különböző szintetikus gomba- és rovarölő szereket, a korábban használt rézgálic helyett, ami viszonylag kevésbé természetkárosító. A kisüzemi ültetvényeken a vegyszerek árának drágulása miatt talán kevesebb mérget használnak, de emiatt a védekezés nem ok- és szakszerű (nem kellő időben, nem kellő mennyiségben történik, a veszélyes hulladékok kezelése ellenőrizhetetlen, ugyanúgy, mint ahogy a vegyszermaradékok természetbe kerülése is követhetetlen).

IV.3.1. Megőrzött kincsek – a régi fajták

Ha a gyümölcsstermesztés elsődleges célja nem a minél nagyobb terméshozam, hanem a terület sokoldalú használata (pl. kaszáló, legelőterületek, szőlők), lehetőség van a színes faj- és fajtaválasztásra. Egykor a kultúrába vett fajok száma

megközelítette a negyvenet, míg ma alig a felét alkalmazzuk. A fajok, fajták vegyes telepítésével kora nyártól késő tavaszig biztosítani lehetett a család friss gyümölcscsel való ellátását. Az ültetvény egészséges volt növényvédelmi beavatkozás nélkül is. Hogy a Bükkalján jellemző volt a gyümölcsösök sokfélesége, mi sem bizonyítja jobban, mint a fellelhető gyümölcsnevek és fajták nagy száma.

Besztercei szilva, Tibolddaróc

A **szilvák** között a legnemesebb az őszi érésű, magvaváló zamatos *besztercei szilva*, melyet Bogácson bérci szilvának is neveznek, de nem ritka a berci, bercencei megnevezés sem. Apró, duránci, de a fáról nem pergő nyár végi szilva a *bógyi*, vagy *bódi szilva*. Ugyancsak nyár végi a *veres vagy vörös szilva*, melyből lekvárt főznek. A *duránci (durkó)* a legkésőbb érke, de a legédesebb termést adja, húsa a magtól nem válik el. Pálinkának vagy lekvárnak gyűjtik. Helyenként jellegzetes (pl. Tibolddarócon) a *fehér szilva*, melynek héja sárgás, lilás pöttyözéssel, húsa pedig aranyló, s igen lédús. A *muskotály szilva* is fellelhető, nagy gyümölcsű, lédús, zöldessárga húsú fajta (Tibolddaróc). Kis méretű, kökényszerű, savanykás szilva a *markulya*, s ugyancsak kicsi, de magvaváló a *sózóka* nevű fajta (Sály, Tibolddaróc).

Hogy valamikor jelentősége volt e vidéken a **körtetermesztésnek**, tanúk erre a szőlőhegyeken még élő famatuzsálemek, s a Kács feletti Békaházi tanyához tartozó ültetvény. Általánosan ismert fajta a nyáriak közül a búzás vagy *búzával érő körte*, az árpás vagy *árpával érő körte*, a *Sándor körte*. Ez utóbbi a *Bosc kobak* nevű fajtának felel meg, de hívják nyakas körtének is, máshol pedig *kormos körtéként* emlegetik.

Zamatos nyári körtefajták a *Vilmos és a császárkörte*. Itt-ott találni *Piros vilmos körtét* is (Tibolddaróc). Téli körteként említik a *vaskörtét*, s a *pergament körtét*. Ősszel érik a *Margit körte* (Kács), s szintén késő őszi fajta az aransárgára érő, jellegzetes rombusz alakú *Kieffer körte*.

Bár e térségben nagy hagyománya van a **cseresznyetermesztésnek**, a fajtanevekben ez nem tükröződik. A legismertebb s legjelentősebb a *szomolyai rövidszárú fekete cseresznye*, melyet az elmúlt években újra „felfedeztek”, mivel gyógyhatású készítmény alapanyagául szolgál. Erre a célra a felvásárló cég azonban csak a vegyszerekkel nem kezelt termést tudja felhasználni. Itt jegyezzük meg, hogy egyéb gyümölcsöket is felvásárolnának (pl. alma), de ezek esetében is csak az abszolút vegyszermentes körülmények között termesztett gyümölcs bír számukra értékkel. A szomolyai fajta közismerten ellenálló a betegségekkel szemben, így az ökológiai gyümölcstermeszté ideális alanya lehet a térségben. A jelek szerint termesztése újra fellendülőben van, de nem mindegy, hogy ez milyen rendszerben történik. Az 1959-es statisztikai adatok szerint Szomolyán a legtöbb cseresznyefa szőlő között termett (14 899 db), valamint szórványban volt még jelenősebb számban (1965 db fa). Még háziketben is több példány élt, mint ültetvényben. A monokultúrák ültetvényben óhatatlanul fellépő növényvédelmi problémák kémiai növényvédelemmel való megoldása éppen ezt a speciálisan bükkaljai versenylőnyt szüntetheti meg!

Szomolyai cseresznyefa, Szomolya

Bükkalja szerte ismert a *korán érő májusi cseresznye*, mely kis szemű, sárgás piros színű, de a legkorábbi gyümölcs. Csak kicsit érik később a *Kovácsjankó* (Bogács), de gyümölcse húsosabb, zamatosabb, mint az előzőé. Meg kell említeni, hogy a szőlőhegyeken sokfelé található idős, szórvány cseresznyefákat, melyek valószínűleg magonc eredetűek, épp ezért termésük különböző, de fajtánévvel nem azonosíthatók. Az idős fák nagy része nem egészséges, előregedett, tüzeseteknek, vagy illegális favágásnak esik áldozatul. Olyan információink is vannak, miszerint a cseresznyét néha ágakkal együtt takarítják be. A sályi Csavaros dűlőből szinte kikapott a cseresznye.

A **meggyek** közül a cigánymeggyek sokszor a szőlőhegyeket körülkerítő garádokban is jelentős állományt alkotnak, de az igazán jó fajták az „ótot” meggyek. Általános a spanyol meggy megnevezés a nagy szemű, sötét színű gyümölcsre. Ismert a világos színű üvegmeggy is.

Érdekes módon **sárgabarack**ban viszonylag szegény a vidék, bár ebből a fajból is találni szép korú, egészséges, bőven termő egyedeket (Bogács – Vén-hegy, Cserép-váralja – Bába-szék). Kajszi vagy kajszin baracknak emlegetik.

Az **alma** talán minden más gyümölcsöt termő fajnál jelentősebb volt, régen is. Széles fajtaválasztéka, télállósága miatt mindig kedvelték. A legtöbb almafát a házikertekben ültették, de a szórványban és a szőlő között is több száz fa élt. Súlyban árugyümölcsös ültetvény is volt (1072 db fa), ami a falu almafáinak egynegyedét jelentette. Egy-egy kertbe mindig több fajtát ültettek. Ez persze a termés hozam szempontjából is hasznos volt, hiszen a megporzás így biztonságosabbá vált. Szinte mindenhol ismerik a *borízű* és a *csörgős nyári almákat*, az igen nagy gyümölcsöt termő *fontos* vagy *rétes almát*, a *kormos almát* és a *sóvárit*. Gyakori és jellegzetes fajta még a *batul*, a *Simonffy piros*, a *téli aranyparmen*, a *jonathán* és a *Törökbálint*.

Több almafát lehet találni **Békaháza** (Kács) környékén is. Még most is szépen terem a *londoni pepin* és a *Törökbálint*. Ezen a vidéken sem ismeretlen a hosszú, kúpos termésű *lyánycsecsű alma* és a késő tavaszig is elálló, zamatos, fehér húsú, viaszos héjú *húsvéti rozsmaring*. A *Cox narancs renet* nagy gyümölcsű, sárgás húsú, fűszeres ízű fajta, héjának tapintása száraz.

Nemes Sóvári Alma, Kács

A **birsek** ritkán állnak szoliterként, sokkal inkább sövényt neveltek belőlük, melyek maradványait még a beerdősülő területen is láthatjuk (Rigó-hegy). Tavasszal gyönyörű viráguk, ősszel sárga terméseik világítanak a sötétzöld lombból. A Bükkalja hagyományos szőlőt körülkerítő garádok állandó elemei.

A szőlősorok között számtalan változata nő a parasztharacknak nevezett **őszi-baracknak**. A magról kelt egyedek változatosak, de rövid életűek, s amíg terem az egyik fa, megnő alatta a másik, s felváltja a termőt. Sárga és fehér húsú, kis és nagygyümölcsű, magvaváló és duránci fajta egyaránt található közöttük. Az 1959-es gyümölcsfa-összeírás szerint településenként 3000-6000 őszi-barack fa volt jellemző a hagyományos szőlők szőlősorai között.

Szintén általános, hogy a szőlőkben minden parcellán van legalább egy **diófa**. Mivel ezek is általában magoncok nagy a változatosság közöttük.

Igazi kuriózum az a 6 terebélyes, bőven termő **szelidgesztenyefa**, mely Káctól északra a békaházi tanya felhagyott gyümölcsösében található. Borsodgeszten a szőlőhegyen találtunk egy nem túl öreg, viszont nagy termésű szelidgesztenyefát.

A korábban elterjedt **házi berkenye** ma már alig ismert gyümölcsfa faj, fokozatosan elvesztette gazdasági jelentőségét. Néhány éve védett faj lett. Jellemző alakú fája már messziről felismerhető a szőlőhegyeken. Vitaminban, egyszerű cukrokban, makro- és mikroelemekben igen gazdag. Teljesérés előtt gyógynövényként, éretten lekvárként, befőttként használható. Napsütöses, meleg helyen, mészből gazdag talajon fejlődik jól, ahol akár 20 m-es magasságot és 4 m-es körméretet is elérhet. Gyümölcse lehet alma vagy körte alakú. Augusztus végi alvószemzéssel saját magoncára oltják.

Házi berkenye, Sály – Csaváros-dűlő

A Bükkalján eddig mintegy 40 példány pontos helyét tudjuk megadni. Úgy tűnik a körte termésű változat terjedt el a területen. Biztató számos fiatal egyed megjelenése, de sajnos igazán öreg, terebélyes példányát csak Borsodszegst szőlőhegyén találtunk. A sályi Csavaros-dűlőből viszont az elmúlt évben kivágták az egyik legöregebb példányt.

Bár a Bükkalja igazi hírességét a **szőlők** és a borászat adja, régi fajtanevekben mégis szegényesebb a választék. Ez részben a filoxéravész idején kipusztult és eltűnt fajtáknak tudható be, részben annak, hogy az új telepítések a hozamra koncentrálnak, s az intenzív művelés nem kedveli a különböző igényű fajták együttes jelenlétét. Ránk maradt régi írásokból tudjuk, hogy a bükkaljai szőlőkultúra szorosban kapcsolódott a Tokaj-hegylajaihoz, épp ezért valószínűsíthető, hogy a régi fajták itt is a furmint, a hárslevelű, mézesfehér, juhfark, és a rizling lehettek. Kisgyőrből említik az ugyancsak régi Góhér fajtát, melyet valószínűleg nyugatabbra is termesztettek.

A filoxéravész utáni új ültetvényekben a konkord, a delavári, az otelló volt a meghatározó. Még ma is sokfelé látni e direkttermő fajták fej- és bakművelésű tőkéit, gyakran a parcellán belül is vegyesen telepítve.

IV.3.2. A történelmi szőlőkkel kapcsolatos tájgazdálkodási célok

A régi szőlőhegyek a Bükkalja legállandóbb táji elemei, habár minden bizonnyal a múltban is voltak a maihoz hasonlóan elvadult, illetve leromlott állapotban (pl. filoxéravész). Egy olyan extenzíven művelt zónát képeztek és képezhetnének ma is, melyben a természetes vegetáció elemei és a kultúrnövények egyaránt otthonra lelnek. A fajok és fajták változatossága, a különböző típusú agrár- és féltermészetes élőhelyek mozaikjai az egészséges táj feltételei.

A Rigó-hegy bíboros kosbor állománya, vagy nagyzezerjófű bokrai, a Vén-hegy törpemandulásai, csepleszmegeggyesei, macskahehér-réti iszalagos löszgyep foltjai a külterjes művelés következtében maradhattak fenn. A művelés felhagyásával beinduló gyors cserjésedés és erdősülés eredményeként ezek a színes foltok eltűnnek, egyhangúbbá, szegényebbé válik környezetünk. De ha nem történik változás, eltűnhetnek a még meglévő, a Bükkalja környezeti feltételeihez alkalmazkodott, fajtanemesítéshez genetikai alapanyagként felhasználható termesztett tájfajták is. A program kapcsán az elmúlt évben sikerült meghatározni azokat a helyszíneket, ahol a táj termőhelyi körülményeihez alkalmazkodott fajták idős egyedei fellelhetők, amelyek egy gyümölcsfa génbank létrehozására is felhasználhatók.

Hozzátennénk azonban, hogy a hagyományos művelésű szőlők teljes területe génbanknak tekinthető, és a legjobb megoldás a fajták és változataik helyben történő megőrzése. A keskeny parcellák, illetve a gyümölcsfák szórványos, a szőlősorok közötti elhelyezkedése is a táj sajátosságai közé tartozik. Ezt a jelleget csak egy kisparcellás, extenzív jellegű gazdálkodás tudná fenntartani. A szőlőhegyek azonban éppen azért vannak ilyen állapotban, mert ez a birtokméret piaci szempontból

nem életképes, az önellátás biztosítása pedig az életmód átalakulásával elvesztette jelentőségét.

Erre jelenthetne megoldást ökológiai- és tájgazdálkodási termelői csoportok létrehozása a kis parcellák tulajdonosaiból. Ezek, egyrészt ökológiai gazdálkodást bevezetve, a területeken nagyobb termékmennyiséget (gyümölcs) tudnának kínálni a piac felé, másrészt fenntarthatnák a bükkaljai szőlőhegyek hagyományos arculatát. Emellett pedig járulékos bevételek forrásai is lehetnének (pl. turisztikai látványosság, takarmány).

A kisparsellás művelésnek ugyanakkor biztosítania kell, hogy a hagyományos szőlők megőrizték a féltermészetes élőhely mivoltukat is: azt a változatos állat- és növényvilágot, mely ezekhez a területekhez kötődik.

E területek hagyományos formájukban való fenntartása, olyan tájgazdálkodási cél, amelyre uniós csatlakozásunkat követően vidékfejlesztési támogatások vehetők igénybe.

E tájgazdálkodás megvalósítása érdekében a következő beavatkozásokra és intézkedésekre lehet szükség:

- Részleges és szelektív cserjeirtás. (Kímélni kell a tatárjuharos, törpemandulás, cseplezsmeggyes foltokat, a sövényeket).
- Szilvasarjas bozótok ritkítása, majd ez követően művelése ökológiai szilvasként (kaszáló jelleg fenntartásával).
- Gyümölcsösök kaszálása.
- Szaporítóanyag előállítás helyi alanyok és helyi termőfajták felhasználásával.
- Előregedett gyümölcsfák ifjító metszése.
- Előregedett, kipusztult gyümölcsfák pótlása, szórványgyümölcsös jelleg fenntartása.
- Bak- és fejművelésű, karós támrendszerű hagyományos szőlők rekonstrukciója régi szőlőfajtákkal (Gohér, Juhfark).
- Ökológiai gazdálkodás megvalósítása.
- A gyümölcsösök termésének összegyűjtése, aszalása, feldolgozása.
- Helyi – turizmussal kapcsolt – értékesítés feltételeinek megteremtése.

Az elhalt gyümölcsfák lecserélésével, a még meglévő fák kezelésével (beteg, száraz ágak eltávolítása, a levágott, nem fertőzött ágak kupacolása a széleken), újabb honos fajok és fajták ültetésével az extenzív gyümölcsstermesztés jelentékeny hasznot hozhat, és a terület élővilága is gyarapszik. Különösen alkalmas ilyen kezelésre az a terület, ahol még vannak öreg birsek, körték és mandulák, a szilvák pedig sűrű, nem termő bozótost alkotnak. Regenerációjuk és a területek megnyitása lehetőséget teremtene a fák megerősödésére és termővé tételére. Az öreg fák kultúrtörténeti értékükön túl fontos élőhelyek is lehetnek, így inkább a megmentés lehetőségeit kell keresni, mint az egyszerűbb eltávolítás lehetőségét fontolgatni.

A tápanyag-utánpótlást 2-3 évenkénti, a fák csurgójáig kiterjedő szerveztrágyázással lehet biztosítani. A terület gondozása történhet közmunkaprogram keretében, de családoknak is kiadható, akik a gondozás fejében hozzájuthatnak a terméshez.

Ahol még maradtak termő gyümölcsfák, azokat ki kell szabadítani a bozótból, a szilvásokat ki kell ritkítani, de elképzelhető az is, hogy egy-egy ilyen parcellát célszerű megőrizni, mint menedék- és fészkelőhelyet. A gyepek és gyümölcsösök kezelését a korábban leírtak szerint célszerű végezni.

Kaszált szilvás, Tibolddaróc

A cserjésedés és a gyomosodás megakadályozására minimálisan évi egy alkalommal történő kaszálás vagy szárazúzózás szükséges, az égetés egyes gyomokat visszaszorít ugyan, de más természetes elemeket is károsít, és a cserjésedést nem akadályozza meg. Jó megoldás lehet még a legeltetés is.

Kizárólag profitorientált szervezeteknek – ha a területen intenzív termesztéstechnológiát alakítanának ki – nem célszerű a területeket eladni, vagy bérbeadni, hiszen ez a tájérték végét jelentené. A gyümölcsösök újraélesztése hagyományos formában is megteremthetné egy különleges gyümölcsfeldolgozó vertikum alapjait és ezzel párhuzamosan természetvédelmi szempontból is pozitív hatás érhető el. Megvalósításához a kis parcellák tulajdonosait kellene összefogni.

IV.4. KORDONOS TÁMRENDSZERŰ, INTENZÍV MŰVELÉSŰ SZŐLŐK (MONOKULTÚRÁK)

A bükkaljai védőzónában a legnagyobb jelentősége a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program integrált gazdálkodási célprogramjának a nagyüzemi szőlők vonatkozásában lehet, lesz. Ezek a szőlőterületek beékelődnek a nemzeti park védőzónájába, különösen a Cserépfalu – Cserépváralja és a Tard – Tibolddaróc közötti táblák esnek nagyon közel a védett területekhez. Mivel az intenzív szőlő az egyik legvegyszerezettebb termesztett növénykultúra, érdemes áttekinteni a szőlő növényvédelmi problémáinak lényegét.

A szőlőtermesztés legjelentősebb növényvédelmi problémáit három, ökológiai szempontból „sikeres” biológiai invázió, azaz idegenhonos faj behurcolása okozza. 1845-ben a kereskedelem útján került Európába a lisztharmat (*Uncinula necator*) kórokozója. A problémát az erre a gombabetegsége rezisztens amerikai fajok, fajták behozatalával próbálták megoldani. Ennek még súlyosabb következménye lett. A lisztharmat által amúgy is megviselt európai ültetvényeken először Franciaországban (1860), majd egész Európában elterjedt a kötött talajú szőlőkben a szőlő-gyökértetű (*Phylloxera vitifoliae*). Károsítása következtében hatalmas hegyvidéki területekről pusztult ki a szőlő Magyarországon is (1875-től), a Bükkalja termőterületének az adatok szerint közel 100%-át érintette. 1895-ben mindössze 12 ha szőlő volt betelepítve (Bükkszécsen, Cserépfaluban és Tibolddarócon), a többi terület parlagon állt. Szintén a rezisztens amerikai fajtákkal került Franciaországba a peronoszpóra (*Plasmopara viticola*), mely jelenleg is a szőlő legveszélyesebb betegsége.

A múlt évtizedekben jellemző volt és még ma sem ritka, a programszerű védekezés, amikor a fertőzések megelőzése érdekében a szőlő fejlődési állapotától és az időjárási viszonyoktól függetlenül, a vegetációs időszak kezdetétől folyamatosan 7-14 naponként permeteznek. Egy permetezés alkalmával többféle (3-5) növényvédő szert juttatnak ki, sok esetben a szerek kölcsönhatásait és a fajta érzékenységet sem veszik figyelembe.

Általánosan elterjedt vélekedés a szőlőtermelők között, hogy az ültetvény akkor produkálja a legnagyobb hozamot, és a legjobb minőséget, ha a szőlőtermő területen gyakorlatilag nincs más növény (sem gyümölcsfák, sem takarónövény a sorközökben), amit a fellépő tápanyag- és víz-konkurencia, ill. a besugárzási viszonyok javítása indokol.

Bízható tendencia viszont, hogy a magas vegyszerköltség rákényszeríti a gazdálkodókat, a takarékos, ésszerű használatra. A gyomirtással kapcsolatban különösen óvatosak; a szőlőnövény megóvása érdekében a legtöbb gazdálkodó előnyben részesíti a mechanikus gyomirtást, és csak a géppel nem elérhető keskeny sávokon alkalmaznak kémiai szereket.

A permetezés technológiájával szemben napjainkban a legfontosabb elvárás a szertakarékosság, ezen belül is az elsodródás csökkentése. Ez nem csak környezet-

védelmi szempontból kívánatos, hanem a permetszerek költségének csökkentése céljából is. Ez úgy érhető el, ha a szer célzottan, csak a megóvándó felületekre kerül. Ez a következő technológiai elemekkel biztosítható:

- A permetezőgépet terelő lemezzel, vagy védőburával látják el.
- Injektoros szórófejek használata. Csak a kívánt felületre irányított porlasztást biztosít. Nagy levélfelületű növények esetében esetleg rontja a hatékonyságot.
- Recycling rendszerű permetezőgépek üzembe állítása. Lényege, hogy a nem célfelületre jutó permetlevet felfogják és visszavezetik a tartályba.

Szerencsére mostanában a légi permetezés már nem fordul elő a Bükkalja területén sem. Különben sem jellemző ma már szőlőben, mert magas az üzemköltsége és az elsodródás miatt jelentős a szerveszteség is. A gyomirtás – totális gyomirtóval – okozhatja a leglátványosabb károkat a szőlőt körülvevő növényzetben. Az elsodródás minimalizálása és az előrejelzésre alapozott, lehető legkisebb számú védekezés szükséges ahhoz, hogy csak egészen kis területre korlátozódó, minimális terhelés érje a védett területet. Ha az alkalmazott szerek alacsony toxicitású erősen szelektív, nem perzisztens szerek is (ami ma már a terület védetségétől függetlenül alapkövetelmény lenne), bizonyos nem célszervezetek életmenetét akkor is károsan befolyásolhatják (pl. mikorrhiza gombák, atkák, kabócák, stb.). Ezért véleményünk szerint kívánatos a szőlőtáblák és a védett területek, valamint a szőlőket hegy-völgy irányban tagoló cserjesávok megóvása, ahol szükséges, kialakítása, rekonstrukciója. Ezek a sávok biztosíthatják, hogy még enyhe légmozgás esetén se sodródjon távolabb a permetszer.

Az eradizáció elvével (mely szerint az ültetvényben a szőlőn kívül más élőlénynek nincs helye) szemben mára megjelent a köztudatban az **integrált (környezetkímélő) termesztés fogalma**. Az integrált védekezés a természetes korlátozó tényezők és a vegyszeres védekezési eljárások összehangolásán alapuló módszer, ahol a károsítók egyedszámának a gazdasági kár alatti szinten való szabályozásához a mezőgazdasági élőhelyek, a gazdálkodás szempontjából hasznos élőlényeit is felhasználják (Jermy, 1975). Azaz megkísérlik az ökoszisztémában működő szabályozó folyamatokat növényvédelmi szempontból hasznosítani. Nem csak a szőlőben, hanem minden ágazatban jellemző irányvonal az integrált gazdálkodásra való áttérés. Valójában ez az ökológiai gazdálkodás technológiai elemeinek az intenzív mezőgazdaságba való átvételét jelenti.

A gazdálkodók szemszögéből értelmezve az integrált gazdálkodást úgy foglalthatjuk össze, mint a környezetvédelmi elvárásoknak való megfelelés érdekében adott válaszreakciót. Emellett mivel a növényvédelmi kezeléseket előrejelzésre alapozottan, csak a valóban szükséges mennyiségre korlátozzák, jelentős költségmegtakarítást érhetnek el. Elmondható azonban, hogy az előrejelző rendszer kiépítése – amely a szőlőültetvények környezetében, a Bükkalján is megindult – és a kémiai szerek megválasztása (zöld és sárga besorolású készítmények használata) szükséges, de nem elegendő feltétele az integrált (környezetkímélő) termesztésnek.

Ennek fontos elemét jelentik a biológiai növényvédelem módszerei. Ilyenek pl. a feromoncsapdák, darázsfajok, zöld és rezes cserebogár ellen használható varsás szerkezetű csapda, vagy a ragados lapok melyeket szőlómolyok és szőlőilonca ellen lehet bevetni. Vagy példaként említhetnénk még, hogy a fitofág atkák (szőlőlevélatka) állományát ragadozó atkák, fátyolkák, bödék, fürkészlegyek, hártvásszárnyú paraziták szabályozzák. Különösen a ragadozó atkák egyedszáma követi gyorsan a fitofág atkák egyedszámát: 17 naponta duplázódik, a petékből 70% nőtény kel ki. Ezért is fontos, hogy szelektíven a fitofág atkákra ható szereket használjanak.

A jövőben nagy szerepe lehet a Bükkalján a szőlő ökológiai termesztésének is. A szőlőtermelők körében általános az a vélekedés, mely szerint kémiai védekezés alkalmazása nélkül nem védhető meg a szőlő. A nagyobb élőlétszám-igény és kockázat, valamint a szigorú ellenőrzés miatt sem népszerű ez a gazdálkodási forma a hazai gazdák körében. Hogy ez nem csak Magyarországon van így, jól mutatja, hogy ökológiai gazdálkodást a bortermelő EU tagállamok szőlőterületének csak kb. 0,8%-án folytatnak (Mikulás I.1999.). Van azonban olyan vélemény is, mely szerint ez az állapot valójában a szőlőtermesztés adóssága, lemaradása más mezőgazdasági termelési ágakkal szemben.

Az ökológiai szőlőtermesztés, lényegét röviden összefoglalva, harmonikus ökoszisztéma megteremtését tűzi ki célul, amelyben:

- A talajélet élénk és fajgazdag, a tápanyagellátás szerves anyagokra alapozott, harmonikus, a talaj és a termőhely viszonyaihoz alkalmazkodó, a betegségekkel szemben ellenálló fajtát telepítenek;
- jelen vannak a kártevők élősködői és ragadozói (pl. ragadozó atkák, fátyolkák, bödék, fürkészlegyek, hártvásszárnyú paraziták);
- szintetikus növényvédő szert nem, viszont bizonyos szerves vegyületeket alkalmaznak (pl. nátrium-szilikát);
- réz- és kénkészítmények használata szőlő esetében korlátozottan engedélyezett;
- biológiai védekezésre alapoznak: növényi kivonatok alkalmazása, feromoncsapdák, predátor-szervezetek kihelyezése.

V. AZ ÖKOLÓGIAI GAZDÁLKODÁSRÓL

Az előbbieken többször említettük, hogy javasoljuk a Bükki Nemzeti Parkhoz közelebb és az intenzíven művelt területektől távolabb eső részeken az ökológiai gazdálkodás valamely formájára való áttérést. Nem e kiadvány feladata az ökológiai gazdálkodást részletesen bemutatni, de pár mondatban szeretnénk jellemezni ezt a gazdálkodási rendszert.

Még ma is sokan úgy gondolnak az ökológiai gazdálkodásra, mint valami megmosolyogtató, naív, alacsony színvonalú gazdálkodási próbálkozásra az ésszerű alapokon nyugvó, iparszerű mezőgazdaság ellenében. Ez, véleményünk szerint, meglehetősen szűklátókörű hozzáállás. Egyrészt egy kalap alá vonja a különböző ökológiai gazdálkodási irányzatokat, másrészt nem veszi tudomásul azokat az észérveket, melyek a mezőgazdaság ipari felfogása ellen szólnak.

Ha csak a piac felől közelítjük meg a kérdést, máris nem lehet figyelmen kívül hagyni az irányzatot. Álljon itt néhány adat az ökológiai gazdálkodás mai helyzetéről: 2003-ban a biotermékek forgalma várhatóan 22-25 milliárd dollárt tesz ki világszinten és a piac bővülésének üteme alapján 2005-re eléri a mezőgazdasági termékek forgalmából a 5-10%-os részesedést. Olaszországban 1,2 millió ha terület van átállás alatt, Németországban pedig 632 165 hektárt tesznek ki a nyilvántartott ökológiai területek.

Az irányzat művelői és kutatói úgy vélik, hogy a mostanra lassan kialakuló ökológiai gazdálkodás bizonyos értelemben a mezőgazdálkodás csúcstechnológiája, hiszen nem más, mint a természetes ökológiai rendszerek működéséről szerzett ismereteink alkalmazása a növénytermesztés és állattenyésztés megreformálására.

Az ökológiai gazdálkodás részletes követelményei, technológiai művelési áganként, valamint ökológiai gazdálkodási irányzatokként is különböznek. Néhány közös jellemzőjük:

- Körfolyamatok létrehozása a tápanyag-ellátásban.
- Az állattenyésztés és a növénytermesztés összekapcsolása a gazdasági egységekben.
- Biológiai eredetű, szerves anyagok (pl. szerves trágyák, komposztok) használatának, visszaforgatásának elsődlegessége.
- Mesterséges (életidegen) kémiai anyagok, genetikailag módosított élőlények használatának elutasítása.
- Biológiai növényvédelem.
- A gazdálkodás célja a tiszta, szermaradvány-mentes, teljes értékű termék.
- A biológiai sokféleséget fenntartó, arra alapozó gazdálkodás.

VI. AZ EXTENZÍV AGRÁR-ÉLŐHELYEKET VESZÉLYEZTETŐ EMBERI HATÁSOK

VI.1. ÉGETÉS, VÉLETLEN TŰZESETEK

Különösen a hagyományos szőlőhegyek területén okoznak nagy károkat a szinte rendszeres tüzesetek. A különféle okokból nem művelt parcellákat a szomszédos parcellák tulajdonosai a lehető legkevesebb munka befektetésével akarják – sokszor jóhiszeműen – e módszerrel megtisztítani. A tűz a felhagyott részek száraz biomasszája által könnyen terjed a keskeny parcellákon át, ezért nagyon nagy területen következik be pusztítás. A gázos szegélyek, elvadult sövények égetése is ide vezethet. A felhagyott részeken szinte minden szőlőhegyen találoztunk a tüzek nyomaival. Ez a sorozatosan előforduló drasztikus beavatkozás, eseménysorozat vezetett oda, hogy a felhagyott részek értékes, öreg gyümölcsfái sok helyen kipusztulóban vannak. Különösen a cseresznyefák sínylik meg a tüzeket.

A régi szőlőhegyek, éppen a hagyományos művelésnek köszönhetően, amúgy is fajgazdagabb agrár-élőhelyek, a felhagyott részek természetes növényzete tovább növeli azok változatosságát. Az égetés az élőhelyek fajszerkezetéhez és a fajkészlet teljes megváltozásához vezet, mert a vegetatív úton terjedő agresszív fajok felszaporodását segíti. A magas vegetációjú gyepek és erdős részek lassabb égése során elpusztulnak a talaj felső rétegében található magvak, gyökerek, s igen erőteljesen károsodik az élőhely gerinctelen faunája. A tűznek a természetű növények egészségének kulcsát jelentő hasznos élő szervezetek is áldozatul esnek, így a kártevők és a kórokozók is előbb települnek vissza a területre.

A gyepek esetében az égetés alkalmas lehet az elgyomosodott, kezeletlen területek újrakezelésére, feltéve, hogy szükséges óvintézkedések megtételével célszerűen, kis területen végzik. Ilyen módon el lehet távolítani a felhalmozódott avart, valamelyest vissza lehet szorítani a kaszálásra és legelésre nem alkalmas fajokat. A *tisztító jellegű égetést* a vegetációs időn kívül, kis foltokban kell végezni, hogy az okozott kár minél kisebb mértékű legyen. Néhány növényfajnak viszont kifejezetten kedvez a gyepek leégése (pl. tavaszi hérics).

VI.2. BEERDŐSÍTÉS

A Bükki Nemzeti Park Rendezési Tervének vitaanyaga tartalmazza az alábbi kitételt: „A tájképvédelmi övezetben a gyepterületek művelési ága nem változtatható meg, de ligetesen fásíthatók (fás legelők).” Mint már az előzőekben említettük az utóbbi években jelentős gyepterületeket törtek fel és erdősítettek a Bükkalján. A gyepterületek művelési ágának megváltoztatása az eredeti vegetáció pusztulásához vezet, ezért természetvédelmi szempontból kifejezetten káros, de tájképvédelmi szempontból sem előnyös. A bükkaljai száraz gyepek beerdősítéséhez is használt

tájjidegen fajok élőhely-értéke alacsony, az ültetvények fajszegények, valamint letermelésük után az eredeti növényfajok visszatepedése is problémákba ütközik. A fenyvesek túlevelekből képződött avarja talajsavanyodást okoz, az akác pedig nagymértékű nitrogén megkötésével a talaj magas nitrogéntartalmát kedvelő gyomvegetáció felszaporodását okozza, másrészt lehullott lombozatának allelopátiás (más növények fejlődését kémiai úton gátló) hatása van.

Meg kell jegyeznünk, hogy az elmúlt években Sály – Kács, illetve Sály – Latorpuszta között akáccal, tölgyel, juharral és más fajokkal telepített 228 hektár ültetvény, az időről-időre ismétlődő, de gyomirtó hatás szempontjából ritka sorközművelés miatt állandóan rövid tenyészidejű gyomokkal borított (pl. betyárkóró, parlagfű), amelyek minden bizonnyal nagy területre szórják szét magjukat.

VI.3. A GYEPHASZNÁLAT PROBLÉMÁI (ALULHASZNOSÍTÁS, TÚLTERHELÉS, TÚLLEGELTETÉS)

A Bükkalján napjainkban sajnos a leggyakoribb „gyephasználati” probléma, az hogy a gyepek nagy része hosszabb ideje parlagon van, elgyomosodik, cserjésedik, a fás legelők ismét záródnak. A kaszálás elmaradása miatt a völgytalpi réteken elnádásodás és a fűzfélék betelepülése indul meg, míg a száraz gyepeken beerdősülési folyamat zajlik. A fás szárú növények betelepülésével, állományuk záródásával az értékes takarmánynövények kiszorulnak a gyeptől, a területek növényállománya gyepgazdálkodási szempontból leromlik. Ha a takarmányozási szempontból értékes gypalkotók még jelen vannak az állományban, ismételt művelésbe vétellel a gyp termőképessége helyreállhat. Ez viszont természetvédelmi szempontból igényel megfontolást. Általános elv kell legyen a gyephasználat olyan optimális mértékének megtalálása, amellyel fenntartható a gyp takarmányértéke, ugyanakkor megőrizhetők (vagy rehabilitálhatók) a természetközeli állapotú élőhelyek.

A hasznosított gyepek is leromolhatnak bizonyos gyptermesztési és hasznosítási eljárások elmaradása, vagy szakszerűtlen elvégzése miatt. Ennek következtében fokozatosan csökken a takarmányozási és/vagy természetvédelmi szempontból értékes gypalkotók aránya. A túllegeltetés miatt az értékes fűvek kiritkulnak, és a gypnemez sérülésein megjelennek a gyomok. Túllegeltetés esetén elsősorban a taposáskár jelentős, melynek következtében sérülnek a fűfélék vegetatív részei (szár, bokrosodási csomó, gyökérzet). Az erre érzékeny, nem tarackos fajok kipusztulnak, illetve zombékosodás indul meg. Az állatok szelektív legelése miatt a szűrés legelőgyomok, a nagymértékű trágyázás eredményeként a nitrofil fajok felszaporodása következhet be. A kaszálások rendszertelensége, évenkénti nagy száma, illetve az alacsony tarlóra vágás – mivel rontja a gyp sarjadzási képességét – ugyancsak degradáló tényező lehet. A rendszertelenség miatt a növények szaporodása gátolt, a szükségesnél nagyobb számú, vagy alacsony tarlóra kaszálás – a regenerációs idő meghosszabbodása miatt – a terület kiszáradásához vezet.

A túlleltetés veszélye mostanában nem fenyegeti a Bükkalja gyepét, ugyanakkor a nagyszámú állat legeltetése több száz évre nyúlik vissza a térségben. Történeti forrásokból tudjuk, hogy a bükkaljai legelők sokszor kevésnek bizonyultak az itt tartott és teletetett állatok számára, ezért az állomány egy részét az alföldi részekre kellett hajtani (Viga, 1986). Az állatok taposása nyomán bekövetkező kiterítülés nyitott utat az erózióknak a lejtős felszíni legelőkön (völgypartokon). Az eróziós árkok környéke azóta beerdősült, vagy beerdősítésre került.

VII. A BÜKKALJAI TELEPÜLÉSEK GAZDÁLKODÓINAK RÉSZVÉTELI LEHETŐSÉGEI A NEMZETI AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELMI PROGRAMBAN

A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program és az Érzékeny Természeti Területek rendszerét megalapozó „Magyarország földhasználati zónarendszere” című tanulmány, Magyarország területének egy hektáros egységeihez hozzákapcsol 16 mezőgazdasági alkalmassági és 14 környezetérzékenységi paramétert, és ezek alapján helyezi el az adott területet egy környezetérzékenységi és egy agrár-alkalmassági skálán. Ezeket az információkat azonban 1:100 000 méretarányú térképekről vezetik le, ezért a módszer kisebb területek zonációjának – erre alapozva jövőbeli agrár-struktúrájának – meghatározására nem feltétlenül alkalmas, mivel nem képes figyelembe venni bizonyos helyi sajátosságokat. Ilyen például a tájkarakter, a hagyományos földhasználati mintázat, vagy a helyi gazdaságban jelentős szerepet betöltő kispácellás szőlők, gyümölcsösök, szántók, ill. gyepterületek kérdése.

A terepbejárások tapasztalatai alapján egyesületünk településenként kidolgozta javaslatait arra vonatkozóan, hogy a bükkaljai települések határának egyes területeit, mely agrár-környezetvédelmi célprogramba lehetne bevinni. A területegységek besorolásakor a következő jellemzőket vettük figyelembe:

- A terület a javasolt védőzónában helyezkedik-e el?
- Az adott területen mekkora kiterjedésű volt egykor az azonos típusú területhasználat (potenciális terület)?
- Mekkora összefüggő területet foglal el az adott művelési ág napjainkban (valós terület)?
- Milyen biológiai alapjai maradtak fenn a javasolt termelési módnak (fajösszetétel, fajták, egyedek)?
- A terület környezetében milyen művelési ágak találhatók, milyen intenzitású a gazdálkodás?
- A légifotók és a terepbejárás tanúsága szerint jellemzők-e az eróziós folyamatok?

- Vannak-e védett, vagy védelemre érdemes természeti értékek a területen, vagy annak közelében (pl. táplálkozóhely)?
- A jelenlegi művelési ág és intenzitás megfelel-e a terület hagyományos művelési ágának, ökológiai adottságainak?

‖ Integrált, vagy ökológiai szántóföldi növénytermesztés célterületei

Ide soroltuk a védőzóna szántóterületeit, ha erózióra nem hajlamos területen helyezkednek el. Ökológiai szántónak a nemzeti park védőzónájába eső, völgytalpi és tetőhelyzetű jelenlegi, vagy felhagyott szántókat javasoljuk, melyeket a nagytáblás szántóföldi gazdálkodás helyszíneitől és az intenzív szőlőktől szélesebb erdő, vagy gyepterülettel választanak el. Tájképvédelmi szempontok alapján javasolt a területek kisebb művelési egységekre osztása, mely az ökológiai gazdálkodásban kötelező vetésforgó szempontjából is szükséges.

‖ Extenzív gyephasznosítás célprogram célterületei

A BNP védőzónájának mezőgazdálkodásában a gyepterület művelési ágának kulcsfontosságú kell válnia. A még meglevő gyepek azonban az – egykor oly jellemző – állattartás visszaszorulása következtében, javarészt funkció nélkül maradtak (kivétel Borsodszegst déli része, a bogácsi Pázsag-puszták, Tard), illetve megindult beerdősülésük, beerdősítésük. Nem egyeztethető össze a fenntarthatóság elveivel az sem, ha a gyepterület fenntartás kizárólag gépi eszközökkel történik. A gyepterületek természetvédelmi szempontból is megfelelő művelése akkor lehetséges, ha arra megfelelő állattartást is beállítanak. Mivel az erózió sújtotta legelőket már korábban erdősítették, a még megmaradt gyepeket tekintet nélkül a cserjeborítás mértékére, az extenzív gyephasznosítás célprogramba javasoljuk. A területek egy részén a gyepek legeltetésre alkalmasságának tétele és/vagy élőhely rehabilitáció szükséges. Az ökológiai gyepterület gazdálkodás szintén cél lehet e területek számára.

‖ Ökológiai gazdálkodás célprogram – szőlő, gyümölcsös célterületek

Ide soroltuk a Bükkalja hagyományos, kisparcellás szőlőit. Ezt az indokolja, hogy ezek a szőlők eleve polikultúrák, megvan bennük az ökológiai gazdálkodás nélkülözhetetlen elemét jelentő biológiai sokféleség. A szőlőgyümölcsfák tapasztalatok szerint kémiai növényvédelem nélkül is teremnek és annak jelei is mutatkoznak, hogy piaci kereslet van az ilyen termékekre (szőlő, cseresznye, alma). Éppen ezzel járulhat hozzá e célprogram a történelmi szőlő hagyományos formájának fennmaradásához. Ha a későbbiekben elindul egy tájgazdálkodási célprogram, javasoljuk, hogy ezekkel a területekkel csatlakozzanak majd a tulajdonosok.

‖ Integrált növénytermesztés célprogram – szőlő, gyümölcsös célterületek

A jelenlegi bükkaljai borkultúra alapját képező intenzív művelésű szőlők vonatkozásában nagy jelentősége lesz az integrált gazdálkodási célprogramnak. Ezek a szőlőterületek beékelődnek a nemzeti park védőzónájába, különösen a Cserépfalu – Cserépváralja, illetve a Tard – Tiboldaróc közötti táblák esnek nagyon közel

a védett területekhez. Mivel az intenzív szőlő az egyik legvegyszerezettebb termesztett növénykultúra, fontos, hogy ezeken a területeken, legalábbis a jövőben, a környezet- és természetkímélő, a védekezésben a biológiai szervezetekre is alapozó integrált gazdálkodásra térjenek át.

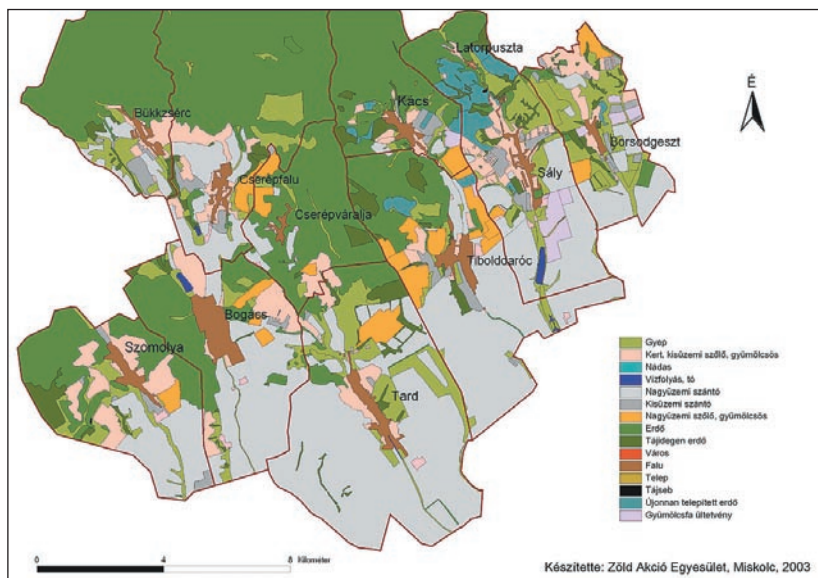
‖ Agrár-környezetgazdálkodási Alaprogram – talajvédő gazdálkodás célterületei

Azokat a területeket soroltuk ebbe a kategóriába, amelyek terepi tapasztalataink és a légifotók tanúsága szerint erózió vagy defláció által sújtottak. A légifotókon kivehető világos foltok a termőréteg lekopását, azaz nagyobb kiterjedésű felületi eróziót jeleznek. A terepbejárásokon pedig az árkos erózió, lehordás és szedimentáció mértékéből következtettünk az erózió mértékére.

‖ Szántó-gyep konverzió célterületei, lezajlott szántó-erdő konverzió.

Azokon a területeken javasoljuk ahol az erózió olyan mértékű, hogy legalább a terület egy része nem alkalmas szántóföldi művelésre, illetve a területen a gyepterületek növelésére, a legeltetés kiterjesztésére, vagy kaszáló létrehozására lehet szükség az extenzív gyepegzálkodáshoz kapcsolódóan. A térképen azokat a területeket is ezzel a színnel jelöltük ahol extenzív szántókat erdősítették, az ültetvény sorközeit művelik, ami az egyéves szántóföldi gyomok nagy területen való elterjedését okozza (pl. betyárkóró). A nemzeti park közvetlen közelében inkább a sorközők gyepesítését, legelőerdő (25% fa, cserje) esetleg fás legelő (5% fa, cserje) jelleg kialakítását javasoljuk.

Az NAKP célprogramjainak potenciális bükkaljai célterületei

VIII. A VÉDŐZÓNA TÁJFENNTARTÓ GAZDÁLKODÁSÁHOZ FELHASZNÁLHATÓ TÁMOGATÁSOK

Magyarországon a **2253/1999. (X.7.) kormányhatározat** a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Programról és a bevezetéséhez szükséges intézkedésekről az alapja a tájgazdálkodás támogatásának. 2003-ban a részletes támogatási célok a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, az agrárgazdasági célok 2003. évi költségvetési támogatásáról szóló **3/2003. (I. 24.) FVM rendelet 67-70.A-ban** kerültek megfogalmazásra. Az ennek alapján kihirdetett pályázati felhívás nyújtott forrásokat a Rendeletben meghatározott agrár-környezetgazdálkodási cél- és alprogramokhoz, a különböző környezet- és természetkímélő mezőgazdasági termelési módszerek bevezetéséhez és gyakorlatának elterjesztéséhez.

A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program 2002-ben indult, 2,5 milliárd forint támogatási kerettel, 2600 gazda részvételével. 2003-ban 4,5 milliárd Ft a támogatási keret, ami 2004-ben, és azt követően *EU társfinanszírozással fokozatosan növekszik*. Az elmúlt két év tapasztalatai alapján elmondható, hogy az igények jócskán meghaladták a keretösszeget. Az EU támogatás feltétele, hogy a magyar állam megfelelő (20%) nemzeti önrészt rendeljen a vidékfejlesztési cél mellé, tehát azt fontos kérdésként kezelje.

Az Európai Unió jövőbeli Közös Agrár- és Vidékfejlesztési Politikája **két pillérrre épül fel**:

- A piaci, mennyiség után fizetett támogatások (közvetlen kifizetések, intervenciók felvásárlás, exporttámogatás) jelentik **az első pillért**.
- A **második pillért** az agrár-környezetvédelmi, vidékfejlesztési támogatások rendszere jelenti.

A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program formájában, már Magyarországon is többé-kevésbé kialakult az a második pilléres kifizetési rendszer, ami uniós csatlakozásunkat követően egyre nagyobb jelentőségű kell, hogy legyen.

VIII.1. A NEMZETI AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELMI PROGRAMRÓL

Az EU tagállamok gyakorlatához hasonló, földalapú, normatív támogatási rendszer a természetkímélő, a természet védelmét és a táj megőrzését szolgáló mezőgazdasági termelési módszerek támogatására, mely országos és térségi célprogramokban valósul meg.

A célprogramokba való belépés feltételei:

- A csatlakozás önkéntes.
- Földtulajdon, vagy legalább 5 évre érvényes bérleti szerződés
- Minimálisan 1 ha szántó, vagy gyp, halastó, ill. 0,5 ha zöldség- vagy gyümölcs-termesztő, illetve szőlőterület.

- A gazdák (a gazdasági társaságok is) minimum 5 évre szóló szerződést kötnek az állammal.

A szerződésben foglalt feltételek teljesítése esetén, a gazdálkodó évente megállapított (hektárra vagy számossalatra vetített) kifizetést kap a szerződés időtartamára.

A kifizetés fedezi a felvállalt intézkedések miatti esetleges jövedelem kiesést és a felmerülő többletköltségeket.

A kifizetés 20% ösztönzöt tartalmaz a versenyképesség érdekében.

Pályázatot benyújtani egy területtel csak egy célprogramra lehetséges.

Az agrár-környezetgazdálkodási, területalapú támogatásban részesülő támogattak a **3/2003. (I. 24.) FVM rendelet 252 A** szerinti, földalapú növénytermelési támogatást nem igényelhetnek.

A szerződés betartását ellenőrző szervek a Nemzeti Park Igazgatóságok, és az ökológiai termelést ellenőrző szervezetek (Biokontroll Hungária Kht.).

Egy gazdálkodó a használatában levő területekre egy pályázatot nyújthat be a területileg illetékes megyei Földművelésügyi Hivatalhoz, mely pályázatban megjelöli az általa megpályázni kívánt országos és területi cél- illetve alprogramokat.

Szakirányú végzettség, vagy legalább 3 éves gazdálkodási gyakorlat igazolása (ennek hiányában akkreditált szakértővel kötött szerződés megléte), valamint a gazdálkodási forma (őstermelői igazolvány, vállalkozói igazolvány, családi gazdálkodás tényéről szóló határozat) igazolása szükséges.

Amennyiben a gazdálkodó tagja a pályázott célprogramnak megfelelő Termelői Értékesítő Szervezetnek (TÉSZ), Beszerzési Értékesítési Szervezetnek (BÉSZ), illetve egyéb szakmai szervezetnek (pl. terméktanács), az elbírálásnál a tagság igazolása előnyt jelent.

Minden célprogram esetén kitétel az okszerű védekezés a gyomnövények ellen, az agresszív fajok irtása a teljes bevitt területen, valamint az ott lévő árkok és mezőgazdasági utak rendben tartása.

VIII.2. A PROGRAM SZERKEZETE

⌘ Országos (horizontális) programok

A hazai mezőgazdasági földhasználat teljes területére kiterjedő programok. Az első körben a pályázatok benyújtásának határideje a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Értesítőben történő közzétételt (mely általában március elejére esik) követő 30. nap.

VIII.2.1. Agrár-környezetgazdálkodási Alapprogram

⌘ Talajvédő gazdálkodás alprogram

Akkor pályázható, ha a bevinni kívánt földrészlet nitrát-érzékeny, vagy erózióra, talajsavanyodásra hajlamos területen fekszik, és talajvizsgálati eredmények igazolják a talaj 5,0-6,5 közötti pH(KCl) értékét. Hegy- és dombvidéki térségek,

egyéb, környezetvédelmi korlátozás (védett természeti terület, felszín alatti vízbázisvédelmi terület stb.) alá eső területek előnyt élveznek.

A gazdálkodó szerződésben vállal kötelezettséget, hogy:

- üzemi szintű tápanyag-mérlegen alapuló, 5 évre érvényes, környezetkímélő tápanyag-gazdálkodási tervet készít, vagy készített, és végre is hajtja azt;
- a talaj savanyúságának megfelelő mészacagot juttat ki;
- talajművelési terv alapján műveli földterületét;
- alapvető talajvédelmi intézkedésekkel, pl. eróziófogó gyepsávval, mulcsozással, folyamatos takarást biztosító vetésforgóval védi a talajt az erózióval szemben.

Max. 19 000 Ft/ha támogatás, legalább 1,01 ha, legfeljebb 300 ha területre.

2003-ban – korlátozott területen – kísérleti mintaprogramok indultak el: alternatív növénytermesztés, csökkentett energiaigényű, környezetkímélő növénytermesztési technológia alkalmazása címekkel. A tájgazdálkodás alprogram kialakítása egyelőre még nem kezdődött meg.

VIII.2.2. Integrált növénytermesztési célprogram

Középutas termesztési mód, melynek célja a műtrágyák, növényvédő szerek, kémiai segédanyagok felhasználásának célszerű korlátozása, okszerű felhasználása, a biodiverzitás megőrzése, a megelőző, szelektív kezelésekkal a kártétel veszélyességi küszöbérték alatt tartása, a termés jóvedelmezőségének biztosítása mellett.

A pályázó gazdálkodónak képzési programban kell részt vennie, melynek során el kell sajátítania az integrált növénytermesztés környezetvédelmi szempontokat figyelembe vevő termesztés-technológiai ismereteit és a természetvédelmi alapelveket.

A gazdálkodás során végzett tevékenységekről, illetve a növényvédő szerek kezelésekről külön nyilvántartást (permetezési napló, táblatorzskönyv) kell vezetni, amelyben rögzíteni kell a talajvizsgálati, tápanyag-ellátottsági, művelési és tápanyag-utánpótlás adatokat (mennyiség, időpont, módszer stb.), a növényápolási munkálatokat, a növényvédelmi beavatkozásokat és azok indokait, a herbicidek használatát indokoló gyomnövények felvételezését stb.

A nitrátérzékeny területeken a 49/2001. (IV.3.) Kormányrendelet előírásai irányadóak.

A vegyszeres védekezés során, az integrált növényvédelemben (talajfertőtlenítés, csávázás, állományvédelem) csak meghatározott (az FVM agrár-környezetvédelmi pályázati felhívásában részletezett) hatóanyagok használhatók fel; e növényvédő szerek besorolása évente változhat.

A „zöld” listában azok a hatóanyagok szerepelnek, amelyek önmagukban vagy kombinációban alkalmazva környezetvédelmi, közegészségügyi és hazai károsító-rezisztencia szempontból nem esnek kifogás alá.

A „sárga” lista hatóanyagai a tenyésztéskorban károsító-csoportonként legfeljebb 3-4 alkalommal, a táblázatban szereplő korlátozások, megjegyzések és technológiai ajánlások szerint alkalmazhatók.

A „piros” lista hatóanyagai az integrált, környezetkímélő növényvédelmi technológiában nem használhatók, illetve eseti alkalmazásuk csak jelentős növényvédelmi kár, járvány- és gradációveszély elhárítására – a védekezés időpontját megelőzve – kizárólag a Növény- és Talajvédelmi Szolgálat határozatára és szaktanácsadó irányítása mellett lehetséges! A határozatot a permetezési naplóhoz csatolni kell.

Az integrált növénytermesztés általános elveiről már szoltunk a IV.4. fejezetben. Az alábbiakban az egyes ágazatokhoz kötődő speciális követelményeket vázoljuk fel, az NAKP integrált növénytermesztés célprogramjának egyes alprogramjaihoz kapcsolódóan.

⌘ Integrált szántóföldi növénytermesztés

2003-ban 27 000 Ft/ha kifizetés járt a szerződött gazdáknak.

Feltételek:

- A talaj levegő- és vízgazdálkodását javító művelésmódok alkalmazása. Talajművelés tekintetében a talaj levegő- és vízgazdálkodását javító művelésmódok alkalmazása a cél, így pl. lazítóeszközök alkalmazása, magágy készítéskor kellő tömörödöttség biztosítása a talajnedvesség megőrzése érdekében, taposást csökkentő munka- és erőgépek alkalmazása. Eketalpréteg kialakulását megelőzendő 3-4 évente mélylazítás szükséges.
- Vetésforgó, vetésváltás alkalmazása.
- Nagy termésbiztonságú, betegségekkel és állati kártevőkkel szemben toleráns vagy rezisztens fajták alkalmazása.
- A nitrogén műtrágyázást a szükséges minimum értékre kell korlátozni, és szerves-trágyázással kell kombinálni. Szántóföldön a nitrogén tartalmú műtrágyák kiszórása hóval borított és fagyott területeken tilos.

⌘ Integrált szántóföldi zöldségtermesztés

2003-ban 30 000 Ft/ha volt a támogatás az alprogram keretében.

Feltételek:

- A talajműveléssel és a vetésforgóval kapcsolatban a szántóföldi növénytermesztéssel azonos elveknek kell érvényesülni. A megfelelő növényi sorrend kialakítása mellett egyes esetekben vegyszeres talajfertőtlenítési eljárások is alkalmazhatók, kizárólag sárga besorolású növényvédő szerrel, őszi időpontban.
- A kevésbé nitrogénigényes, betegségekkel és állati kártevőkkel szemben toleráns fajták termesztése javasolt. Nagy figyelmet kell fordítani az egészséges, jól fejlett szaporítóanyag beszerzésére vagy előállítására.
- Az öntözési rendszer kialakítása során az agrár-környezetvédelmi cél a talajszervezet megóvása, a víztakarékosság, a nitrátok talajvízbe történő lemosódásának megakadályozása, valamint a betegségek fertőzésveszélyének figyelembe vétele. Ennek érdekében kis intenzitású, energiatakarékos, esetenként tápanyag kijuttatással összekötött öntözési módszerek (pl. csepegtető) alkalmazása javasolt.

‖ Integrált gyümölcstermesztés

A támogatás 2003-ban almatermésűekre 50 000 Ft/ha, csonthéjasokra és bogyósokra: 40 000 Ft/ha mértékű volt.

Feltételek:

- Az integrált gyümölcstermesztés szempontjából is alapvető, az ültetvény létesítésekor, a környezeti adottságoknak megfelelő, alkalmazkodott fajta választása.
- A talajállapot megőrzése és a gyomosodás csökkentése céljából a sorközök takarását természetes és vetett takarónövényekkel (pl. füvesítés) és különböző mulcsozási technológiákkal kell biztosítani.
- A nitrogén utánpótlást lehetőség szerint szerves anyagokkal (komposzt, mulcs, szerves trágya) kell biztosítani, 50 kg/ha-nál több nitrogén hatóanyagú műtrágya kijuttatása kerülendő.
- Kémiai beavatkozást csak helyi és térségi előrejelző rendszerekre (pl. feromon- és egyéb rovarcsapdák, fogólapok) alapozva és csak a gazdaságossági, illetve a kűszöbérték feletti kárhelyzetben szabad alkalmazni.
- Kímélni kell a hasznos élő szervezeteket és azok ültetvényt körülvevő élőhelyeit (sövények).
- Az alprogramhoz csatlakozó gazdálkodó lehetőség szerint csak a zöld jelzésű szereket alkalmazza, sárga jelzésű szereket évente legfeljebb 3-4 alkalommal vethet be. Piros jelzésű szert csak kivételes esetekben, a Növény- és Talajvédelmi Szolgálat határozatára és szaktanácsadó irányítása mellett szabad alkalmazni!

‖ Integrált szőlőtermesztés

2003-ban 40000 Ft járt hektáronként az integrált szőlőtermesztést folytató gazdálkodóknak.

Feltételek:

- A tőkék kisebb terhelése, és a nagyobb tőkeszám beállítása (3500-5000 tő/ha) általánosan indokolt új telepítések esetében.
- A tőkék tápanyagszükségletének biztosításához a szerves eredetű anyagokat (szerves trágya, mulcs, venyige, egyéb engedélyezett szerves anyag) kell előnyben részesíteni.
- Évente a virágzás és a szüret előtt, 5 hektáronként levélanalízist célszerű végezni. A nitrogén utánpótlása a takarónövényes technológia mellett sem haladhatja meg hatóanyagban az 50 kg/ha/év értéket. Kijuttatása tavaszi és a virágzási időszakban javasolt.
- A foszfor és kálium hatóanyag kijuttatását ősszel, talajba-forgatással célszerű végezni. A kálium-klorid műtrágya felhasználását kerülni kell.
- A talajminőséget és talajállapotot természetes vagy vetett takarónövényekkel kell fenntartani. Mulcsmentes, sorközműveléses technológia csak szélsőségesen száraz területeken lehetséges. A talajművelésnél előnyben kell részesíteni a talaj levegőzését, vízgazdálkodását elősegítő lazítóeszközök alkalmazását.
- Kerülni kell a tárcsa, a talajmaró, és az eke használatát.

- Az eróziónak és deflációnak kitett területeken talajpusztulást csökkentő talajművelést célszerű folytatni.
- A különböző fás részek betegségeinek megelőzése céljából, a metszést a fakadás előtti időszakban kell elvégezni, és a 4-5 cm-es sebeket sebkezelésben kell részesíteni. A túlterhelt tőkék végső terhelését fürtrikítással kell beállítani. Zöldmunkákkal kell elősegíteni a gombabetegségek elleni védekezések hatékonyságát (fürtzónában levelezés, hónaljázás, fattyúhajtások eltávolítása).
- Növekedés- és termésszabályozásra a kémiai készítmények használata tilos. A természetes alapú növénykondicionáló készítmények használata engedélyezett.

VIII.2.3. Ökológiai gazdálkodás célprogram

2002-ben szántóföldi növények, zöldség, gyümölcs, szőlő és rét-legelő alprogramok indultak. Átállási időszakban 5-19 000 Ft-tal magasabb kifizetés jár (szőlő, gyümölcs: 40 000 Ft/ha). A már átállt területekre 20-21 000 Ft/ha, vetőmagtermesztésben 30-50 000 Ft/ha, rét-legelő gazdálkodásra 10 000 Ft/ha mértékű a támogatás.

A célprogramhoz csatlakozó gazdálkodónak az egyes gazdasági növényeket vetésforgóba illesztve kell termelni, a vetésváltás minden növény esetében kötelező:

- a gazdálkodást a Biokontroll Hungária Kht. által jóváhagyott vetésváltási terv alapján kell folytatni, amelyben legalább 20 % a pillangósok és a zöldtrágyanövények aránya;
- a tápanyag utánpótlást és feltöltést a vetésforgóba illesztett pillangós virágú növényekkel és az ökológiai mezőgazdaságban keletkező szerves anyagokkal kell megoldani (trágya, zöldtrágya növények, komposztok);
- gyephasznosítás, legeltető állattartásra alapozva, 0,5-1,2 számosállat/hektár terheléssel folytatható, eltartó képesség szerint;
- csak agrotechnikai gyomszabályozás, fizikai gyomirtás engedélyezett, vegyszeres gyomirtás tilos;
- genetikailag módosított szervezetek illetve származékaik semmilyen célra nem használhatók.

Feltételek:

- Kultúrától függően, a bejelentéstől számított 2 ill. 3 éves átállási időszak után minősül a termék ökológiai gazdálkodásból származónak.
- Öt évnél nem régebbi tápanyagvizsgálat és tíz évnél nem régebbi nehézfémekre (Cd, Co, Cr, Hg, Pb, Zn) vonatkozó vizsgálati adatok szükségesegek.
- Öt évre szóló tápanyag-gazdálkodási tervet kell készíteni.
- Exportra történő vetőmag-termeltetésre a támogatás nem vehető igénybe.
- Előnyben részesülnek a pályázatok elbírálásakor a hegyvidéki, dombvidéki térségek, az alacsony termőképességű (17 AK alatt), valamint a környezetvédelmi korlátozás alá eső és erózióra érzékeny földterületen gazdálkodók.

- Kiemelendő, hogy az egymásra épülő növénytermesztési és állattenyésztési tevékenység, ill. a legalább 3 éves múlt az ökológiai gazdálkodásban nagyon nagy súllyal esnek latba a pályázatok elbírálásakor.

VIII.2.4. Vizes élőhely célprogram

Ez egyelőre csak a halastavi halgazdálkodásra vonatkozik, holott nem kimondottan ez volt a célja. 8000 Ft/ha a jelenlegi kifizetés.

VIII.2.5. Extenzív gyephasznosítási célprogram

A legeltetésre alapozott gyepegzálkodás 10 000 Ft/ha kifizetésben részesül a célprogram keretében.

Feltételek:

- Leromlott, mezőgazdasági termelésre aktuális állapotában alkalmatlan gyepterületre, helyreállítás nélkül nem ítéltető oda a támogatás, tehát csak megfelelően kitisztított és felújított gyepek vihetők be a programba.
- Legelő- és takarmánygazdálkodási tervet kell készíteni vagy készíttetni. A természetes úton kialakult, termőhelyre jellemző fajösszetételű és hozamú gyepterület társulás állományát (ösgyepeket) annak károsítása nélkül kell hasznosítani.
- A gyephozam növelés elérésére, a gyepterületre jellemző faji összetételét megváltoztató gyepterítés, felületés, vegyszeres gyomirtás, műtrágyázás és öntözés nem alkalmazható.
- A legelőn csak a legeltetett állatok szerves trágyájára alapozott tápanyag-utánpótlás engedélyezett.
- A mechanikai ápoló munkákat, – a második növedék legeltetése után a gyomszabályozó kaszálást, a legeltetési idő végén a tisztogató kaszálást, avas fű eltávolítást, tavasszal felfagyás elleni hengerezés, leiszapolás ellen fogasolás.
- Erózió elhárítási munkák: gyepterület szerkezet javító beavatkozások – gyepterítés, gyephasogatás; szakvélemény alapján 5 évente altalajlazítás.
- Fajdiverzitást, gyepterület összetétel javító beavatkozások, csak szakvélemény alapján végezhetők: 7-8 évenként fajdiverzitást helyreállító, lazabokrú fűfaj csoport rekonstrukció.
- Tiltott az állatfajra jellemző legeltetési időn kívüli (pl. téli legeltetés);
- Tilos a terület bármilyen célú felületése, és más, védett fajok pusztulását okozó beavatkozások végzése.
- A legelő terhelését a gyepterület termésének állattartó-képessége alapján kell meghatározni, ami 0,5-1,2 számosállatot jelenthet hektáronként, adott esetben 0,5 számosállat/ha alatti állatsűrűséget a gyepterület függvényében
- A gyephasználatot adagoló legeltetéssel, szakaszokra bontva kell megoldani. A legeltetési napok számát (1-10 nap) a rendelkezésre álló fűhozam alapján kell meghatározni. Egy terület 10 napnál nagyobb adagban nem legeltethető.
- A sarjadáshoz szükséges növekedési, pihenési időt biztosítani kell.

- A hagyományosnak mondható „szabad legeltetés” degradációt okozó hatása miatt, nem megengedett!
- A gyomnövények folyamatos eltávolítása, a betelepülő cserjék, bokrok elszaporodásának megakadályozása, irtása, a nem természetes eredetű és az urbanizációs eredetű hulladék eltávolítása, lerakásának megakadályozása általános jellegű követelmény.
Őshonos állatfajták tartása előnyt jelent!

VIII.2.6. Térségi (zonális) célprogramok

Térségi adottságokhoz illeszkedő **környezet- és természetvédelmi szempontú** gazdálkodási formák elterjedéséhez, a tájgazdálkodás kialakulásához, a terület környezeti, természeti értékeinek megőrzéséhez és fejlesztéséhez megpályázható támogatások.

Célterületei olyan térségek, amelyek természetvédelmi szempontok miatt valamilyen speciális hasznosítást igényelnek. Ezek alkotják az ún. **Érzékeny Természeti Területek (ÉTT)** hálózatát. Olyan választható, kötött technológiájú gazdálkodási formákat támogat, melynek középpontjában fokozottan védett állat- és növényfajok populációinak, élőhelyeinek, valamint ritka, veszélyeztetett életközösségek védelme áll.

A kifizetések mértéke célprogramtól függően 10-50 000 Ft/ha.

✎ Már kihirdetett ÉTT mintaterületek B.-A.-Z. megyében

Borsodi Mezőség: Tűzokvédelmi gazdálkodás repce, lucerna, gyepterületeken.

Észak-Cserehát: kisparcellás és extenzív szántóművelés, nedves gyepek kaszálása a fokozottan védett haris (*Crex crex*) védelmében.

A Bodroghöz ÉTT kihirdetésének 2003 őszén kellett volna megtörténnie, de már csak 2004-ben kerül rá sor.

A Bükkalja, mint a Bükki Nemzeti Park védőzónája igen fontos Érzékeny Természeti Terület besorolású. A térség természeti és környezeti állapota, a hagyományos bükkaljai mezőgazdasági táj fennmaradása és állapotának javítása ezt szükségessé is teszi. A Zöld Akció Egyesület a Bükki Nemzeti Park Védőzónája Érzékeny Természeti Terület célprogramba való beemelésére tesz javaslatot 2004-ben.

✎ Az NAKP célprogramjai kapcsán igénybe vehető állattartási támogatások

Ökológiai és extenzív állattartás esetén, valamint a környezetgazdálkodási célprogramok (extenzív- és öko-gyepgazdálkodási célprogram, ÉTT gyepgazdálkodás) végrehajtásához kapcsolódó előírások betartásának elősegítésére kaphatók. A támogatás igénybevételének feltétele tehát valamely célprogramra kötött szerződés!

Kifizetések:

- Igazolt és nyilvántartott (meglévő) állományra (szarvasmarha: 4-6000 Ft/egyed, ló 3000 Ft/egyed, juh, sertés, kecske: 1200 Ft/egyed)
 - Új egyedek beállítására (szarvasmarha: 10 000 Ft/egyed, juh, sertés, kecske: 2500 Ft/egyed)
- Az ökológiai állattartás elsőbbséget élvez!

IX. AZ UNIÓS CSATLAKOZÁSSAL (2004-TŐL) MEGNYÍLÓ EGYÉB TÁMOGATÁSI FORMÁK

Az Európai Unió vidékfejlesztési támogatásai közül Magyarországnak csak az agrár- környezetvédelmi és tájgazdálkodási támogatási rendszer elemeit kell kötelező jelleggel átvennie. Ennek felel meg az előzőekben ismertetett Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program, melynek célprogramjai 2004-ben beépülnek az Nemzeti Vidékfejlesztési Terv agrár-környezetgazdálkodási intézkedésébe. Ez a terv egységes keretbe foglalja az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (továbbiakban: EMOGA) Garanciarészlegéből finanszírozandó vidékfejlesztési intézkedések hazai végrehajtásának rendszerét.

A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv végleges változata a következő támogatási intézkedéseket foglalja magában:

IX.1. AGRÁR-KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁSI TÁMOGATÁSOK

A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program az unióba lépéstől az alábbi formában fog működni:

- Agrár-környezetgazdálkodási Alapprogram
- Integrált gazdálkodási célprogram
- Ökológiai gazdálkodási célprogram
- Érzékeny Természeti Területek programja

Forrásai uniós hozzájárulással bővülnek, így a célprogramok kapcsán megpályázható összeg is jelentősen növekedni fog (célprogramtól függően kb. 100-200.000 Ft közötti összeg hektáronként).

IX.2. KEDVEZŐTLEN ADOTTSÁGÚ VAGY KÖRNYEZETVÉDELMI KORLÁTOZÁSOK ALÁ ESŐ TERÜLETEK TÁMOGATÁSA

Normatív, kompenzációs jellegű, földalapú támogatás, mely a Magyarország által lehatárolt és megnevezett Kedvezőtlen Adottságú Területeken (LFA) jár a gazdálkodóknak. Olyan területekre irányuló támogatás, ahol a tájjelleg megóvásának az alacsony eszközigenyű (extenzív, hagyományos) gazdálkodás a feltétele.

Ez a lehetőség azon gazdák számára biztosít támogatást, akik:

- 17 aranykorona-érték alatti földeken, belvízveszélyes területen, vagy ártéri öblözetekben gazdálkodnak
- hegy- és dombvidéki lejtős területeken (pl. 20% feletti lejtőszögű területek) gazdálkodnak, tekintettel az országos átlagnál rövidebb tenyészidőre, és a gépesíthetőség nehézségeire.
- környezet és/vagy természetvédelmi korlátozások alá eső területeken gazdálkodnak.

A támogatás mértéke 2004-ben a hátrány jellegétől függően: 25-60 Euro/ha/év. Halmozott hátrány esetén: 90-110 Euro/ha/év. 2006-ig ez az összeg a tervek szerint némileg növekszik.

A Bükkalján a védőzóna területének nagy részén mindhárom feltétel fennáll, így a jövőben – valószínűleg – az itt gazdálkodók is igénybe vehetik ezt a támogatási formát.

Feltételek:

- Legalább 1 ha terület.
- Legalább 5 évre kell vállalni a gazdálkodás fenntartását.
- „Jó mezőgazdasági gyakorlat” teljesítésének vállalása. Ennek konkrét feltételei Magyarországon még nincsenek kidolgozva.
- 0,2-1,5 szamosállat/ha legelőállat sűrűség.
- EU rendeletben meghatározott kémiai anyagok használatának tilalma.

IX.3. AZ UNIÓ KÖRNYEZETVÉDELMI, ÁLLATEGÉSZSÉGÜGYI, ÁLLATJÓLÉTI ÉS ÉLELMISZER-HIGIÉNIAI ELŐÍRÁSOKNAK VALÓ MEGFELELÉS ELŐSEGÍTÉSE

Ezen a jogcímen kizárólag az állattartáshoz kapcsolódó környezetvédelmi, állategészségügyi, állatjóléti és élelmiszer-higiéniai előírásoknak való megfelelést támogatják. Költség-kompenzációs, szamosállatra vonatkoztatott, vissza nem térítendő támogatás. Kapcsolódik az „EMOGA Orientációs Alapjából támogatott mezőgazdasági beruházások támogatása” című intézkedéséhez, annak kiegészítését jelenti.

Céljai:

- A mezőgazdasági eredetű nitrátherhelés csökkentése, az állattartó telepek trágyatároló- és kezelő berendezéseinek korszerűsítésén keresztül.
- Állatjóléti intézkedésekkel kapcsolatban felmerülő költségek ellensúlyozása.
- Nem kívánatos anyagok bekerülésének kiküszöbölése érdekében a takarmány- és az élelmiszeripari alapanyagok vizsgálati és dokumentációs többletköltségeinek ellensúlyozása.

IX.4. MEZŐGAZDASÁGI TERÜLETEK ERDŐSÍTÉSE

Terjedelmi okok miatt itt nem tudunk részletesen foglalkozni ezzel a támogatási formával. A leggyengébb adottságú, más mezőgazdasági célokra nem alkalmas mezőgazdasági területek erdősítésére igénybe vehető támogatás. Az új erdő telepítése előtt a várható környezeti és társadalmi hatások teljes körét figyelembe kell venni. A támogatás igénybevételéhez az erdészeti hatóság engedélye, védett területeken a természetvédelmi hatóság engedélye is szükséges. Nem támogatathatók a 15 évnél rövidebb vágásfordulójú, gyorsan növekvő fafajokkal végzett telepítések. A szükséges terület legalább egy hektár.

A támogatás négy résztámogatásból tevődik össze:

A. Normatív támogatások (3 típus):

Erdőtelepítési alaptámogatás – fajtól, termőhelytől függően.

Az erdőtelepítés ápolására, pótlására és védelmére adható támogatás, az erdőtelepítés befejezetté nyilvánításáig.

Erdőtelepítési jövedelempótló támogatás az erdősítés miatt kieső jövedelem pótlására, az előző évi, hektárra vonatkoztatott mezőgazdasági bevétel alapján.

B. Erdőtelepítés közcélú kiegészítő intézkedéseinek támogatása.

Bizonyos vidékfejlesztési és társadalmi közcélú többlétszolgáltatások, intézkedések vállalása esetén adható támogatások. Ilyenek az erózióvédelmi intézkedések (pl. vízmossáskötő gát kialakítása), erdők biológiai sokféleségének védelme, növelése (elegyes telepítés, cserjesítés, gyomfajok irtása, természetközeli talaj-előkészítés, ültetés, ápolás stb.), vadkár, tűzkár elhárítására tett intézkedések (víznyerő hely), rekreációs, üdülési funkció növelése (pl. sétautak, tájékoztató táblák elhelyezése), méhlegelő-erdők kialakítása.

IX.5. KORAI NYUGDÍJAZÁS

Azok az 55 évnél idősebb, egyéni vállalkozóként, vagy egyéni vállalkozásban gazdálkodók, östermelők pályázhatnak erre, akik legalább 10 éves gazdálkodói múlttal rendelkeznek és árutermelő tevékenységüket tudják igazolni. További feltételek a legalább 20 éves szolgálati idő és a nyugdíjbizosítás megléte.

A pályázó vállalja, hogy az árutermelési célú mezőgazdasági termelést beszünteti, és minimum 5, maximum 10 hektár termőterületet átad más gazdálkodónak (vagy az Állami Földalapkezelő Szervezetnek), és azt követően legfeljebb önellátásra szolgáló termékmennyiséget állít elő, max. 1 hektár területen. Az átvevő – aki akár családtag is lehet – vállalja, hogy legalább 5 éven keresztül a teljes területet szakszerűen műveli és meghatározott időn belül növeli a gazdálkodás hatékonyságát és méretét.

IX.6. SZERKEZETÁTALAKÍTÁS ALATT ÁLLÓ, FÉLIG ÖNELLÁTÓ GAZDASÁGOK EGYSZERŰSÍTETT, NORMATÍV TÁMOGATÁSA.

Olyan gazdaságok támogatására szánják, amelyek jelenleg még jórészt önellátásra termelnek, de terményeik egy részét piacon értékesítik. A cél az, hogy ezek gazdaságilag életképes vállalkozásokká váljanak. Ez a vissza nem térítendő támogatás a gazdálkodó járulékos költségeit hivatott csökkenteni. A jogosult költségek 100%-át fedezi (saját erő nélkül) gazdaságonként maximálisan évi 1000 Euro (250 ezer forint) erejéig.

A jogosult költségek a következők: üzleti terv készítése, szaktanácsadás igénybevétele, jogi és számviteli költségek (adótanácsadás, könyvelés, szerződéskötés), termelői közösségbe való belépés (tagdíj), a gazdálkodással kapcsolatos informatikai fejlesztések, beruházás önrésze, bankszámla költségek.

Feltételek:

- A pályázónak regisztrált termelőnek kell lennie.
- Igazolt szakmai gyakorlat, vagy legalább alapfokú képzés.
- Az igénylő teljes bevételeinek minimum 30%-a, illetve 400.000–1.000.000 Ft közötti összeg mezőgazdasági tevékenységből származzon.
- 3 éves üzleti terv készítése, mely igazolja az életképességet, azaz azt a tényt, hogy a harmadik évben a gazdálkodó eléri a 1,5 millió forintos mezőgazdasági tevékenységből származó bevételt.

IX.7. TERMELŐI CSOPORTOK LÉTREHOZÁSÁNAK ÉS MŰKÖDTETÉSÉNEK TÁMOGATÁSA

A támogatás célja, hogy a kis termékmennyiséget előállító gazdálkodókat termelői csoportok létrehozására és működtetésére ösztönözze, melyek nagyobb mennyiségű, nagyobb hozzáadott értékű áruval tudnak megjelenni a piacon. A létrehozott termelői csoportok működési feltételeik megteremtéséhez (technikai feltételek, infrastruktúra, információs rendszerek) és közös beruházások (nagy értékű termelőeszközök beszerzése) megvalósításához kapnak támogatást. Jogosult költségek a bérleti díjak is.

Előnyt élvező ágazatok a méztermelés, a gyógy- és fűszernövények termesztése, a tájra jellemző termékek előállítása (pl. szomolyai cseresznye) juh- illetve kecsketenyésztés, de bármely mezőgazdasági ágazatban, illetve termékpálya mentén létrejött termelői csoport pályázhat a támogatásra. Az előnyt az jelenti ha egyedi jellegű és nem tömegtermék előállítására szerveződik a termelői csoport. A környezetbarát eljárások alkalmazása, illetve a pozitív környezeti hatás bizonyítása további előnyt jelent.

Ezt a fajta szerveződés támogatást fog élvezni az EU Mezőgazdasági Strukturális Alapjának másik, ún. Orientációs részlegéből is.

Termelői csoport megalakításához legalább 15 gazdálkodó, vagy gazdaság együttműködése szükséges.

A támogatás mértéke termelői csoportonként egyedi, maximum 5 évre terjed ki, ezalatt fokozatosan csökken. Az első évben a gazdasági csoport által forgalmazott termelési érték max. 5%-a, illetve max. 25 millió forint, ha a termelési érték nem haladja meg a 250 millió forintot (1 millió eurót).

Termelői csoportokkal kapcsolatos további részletek:

- 25/1999. (III.5.) FVM rendelet a zöldség- és gyümölcsstermesztői értékesítő szervezetekről
- 85/2002. (IX.18.) FVM rendelet a termelői csoportokról
- 445/2002/EK rendelet I-VIII. fejezet

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁNGYÁN JÓZSEF–PODMANICZKY LÁSZLÓ–ÓNODI GÁBOR (2003): Agrár-környezetgazdálkodás és vidékfejlesztés: az európai agrárfinanszírozás új útja a gyakorló gazda szemszögéből. Forrás: www.nakp.hu/publi.htm
- ÁNGYÁN J.–FÉSŰS I.–PODMANICZKY L.–TAR F.–VAJNÁNÉ MADARASSY A. (szerk., 1999): A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program, a környezetkímélő, a természet védelmét és a táj megőrzését szolgáló mezőgazdasági termelési módszerek támogatására. Agrár-környezetgazdálkodási tanulmánykötetek, 1. kötet, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest
- ÁNGYÁN–PODMANICZKY–SZABÓ–VAJNÁNÉ (szerk., 2001) Az Érzékeny Természeti Területek (ÉTT) rendszere, In.: Tanulmányok Magyarország és az Európai Unió természetvédelméről
- ENESEI DORNER BÉLA (1928): Rétek és legelők művelése és termésfokozása. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása; Budapest
- FÉNYES ELEK (1847) Magyarország leírása, Pest
- JEKKELFALUSI ISTVÁN szerk.(1897) A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája I-II kötet, Országos Magyar Statisztikai Hivatal, Budapest
- JERMY T. (1975): Az integrált védekezés fogalma és hazai alkalmazása. In.: Növényvédelem pp. 337-352.
- KELEMEN JUDIT (szerk., 1997): Irányelvek a füves területek természetvédelmi szempontú kezeléséhez. In: A KTM Természetvédelmi Hivatalának tanulmánykötetei 4. kötet. TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest
- LACZKÓ I. (1964) Borsod-Abaúj-Zemplén megye gyümölcsstermesztésének múltja. Borsodi Szemle 4. Szám, Miskolc
- LESS N. (1989) A Délkeleti-Bükk lejtősztyeppréjtjei, különös tekintettel a Kisgyőri-galyára, KLTE, p. 23
- MAROSI S.–SOMOGYI S. szerk. (1990) Magyarország kistájainak katasztere II. Kötet MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest

- MIKULÁS ILDIKÓ (2000): Környezetkímélő szőlőtermesztési technológiák megvalósíthatósága rezisztens (Viktória gyöngye) fajtával PhD értekezés, Szent István Egyetem Kertészettudományi Karának Szőlőtermesztési Tanszéke; kézirat
- MOHÁCS MÁTYÁS (1922) Gyakorlati gyümölcstermesztés, Légrády testvérek, Bp.
- PIFKÓ DÁNIEL, BARINA ZOLTÁN (2003) Adatok a Bükkalja flórájához, kézirat
- RÁZSÓ IMRE (1906): A rét és legelőművelés kézikönyve, hallgatói tananyag, Győr
- RADICS LÁSZLÓ, DR. (szerk., 2001): Ökológiai gazdálkodás, Általános kérdések, Növénytermesztés, Állattenyésztés, Szaktudás Kiadóház, Budapest
- ROMÁN J. (1977-1979) Földrajzi nevek Borsod-Abaúj-Zemplén megye kéziratoss térképein, Borsodi levéltári füzetek, 6-9, Miskolc
- RUDINAI MOLNÁR ISTVÁN (1911) A fatenyésztés, különös tekintettel a községi faiskolákra és befásításokra, Pallas, Bp.
- SÁNDOR ANDRÁS szerk. (1983) A Bükki Nemzeti Park, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- SURÁNYI DEZSŐ (1988) Régi magyar ellenálló gyümölcsfajták, Mezőgazdasági Kiadó, Bp.
- SZÓKE LAJOS, DR. PhD. (szerk., 1999): A szőlő növényvédelme in.: A szőlő környezetbarát termesztése. Mezőgazda Kiadó, Bp.
- TOMCSÁNYI PÁL szerk. (1980) Gyümölcsfajtáink. Gyakorlati pomológia, Mezőgazdasági Kiadó, Bp.
- TÓTH PÉTER (1991) Mária Terézia kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc
- VÁTI Kht. (szerk., 1999): A Bükki Nemzeti Park és térsége területrendezési terve. Egyeztetési anyag. Bp., Kézirat
- VIGA GYULA (1983) Gyümölcsnevek a Bükkaljáról Névtani Értesítő, 8. Sz. Miskolc
- VIGA GYULA (1984) Gyümölcstermesztés és a gyümölcscsel való kereskedelem a Bükkalján, in.: Borsodi kismonográfiák, Herman Ottó Múzeum, Miskolc
- VIGA GYULA (1986) Tevékenységi formák és a javak cseréje a Bükk-vidék népi kultúrájában, in.: Borsodi kismonográfiák, Herman Ottó Múzeum, Miskolc
- VOJTKÓ ANDRÁS (2001) A Bükk hegység flórája, Sorbus Kiadó, Eger
- (1937) Magyarország Állatállománya, Gazdasági Gépfelszerelése és Gyümölcsfaállománya az 1935. évben Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal; Budapest 1937
- (1895) A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Termelése, Országos Magyar Statisztikai Hivatal, Budapest
- (1937) Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben, Magyar Statisztikai Közöny 100, Budapest
- (1961) Az 1959. évi gyümölcsfaösszeírás községi adatai, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Az OMSZ Évkönyvei 1961-1978, ill. 1990-1995.
- valamint*
- A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap Garanciarésztel intézkedéseire, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium 2003. április 14. forrás: <http://www.fvm.hu>
- A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program honlapja: <http://www.nakp.hu>
- A Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti Fejlesztési Terv és EU Támogatások Hivatala honlapja: <http://www.nfh.hu>

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	3
II. A BÜKKALJA ÁLTALÁNOS TÁJFÖLDRAJZI JELLEMZŐI	5
II.1. A Bükkalja növényzete, élőhelyei	5
II.2. Vízrajzi jellemzői	8
III. A BÜKKALJA MÚLTBÉLI MEZŐGAZDASÁGÁNAK JELLEMZÉSE (TÁJTÖRTÉNETI TÉRKÉPEK ÉS IRODALMI ADATOK ALAPJÁN)	9
III.1. Első katonai felmérés (1783)	10
III.2. Második katonai felmérés (1856–1860)	10
III.3. Harmadik katonai felmérés (1883)	11
IV. AZ AGRÁR-VISZONYOK ALAKULÁSA A BÜKKALJÁN A 20. SZÁZADBAN	14
IV.1. Szántó művelési ág	16
IV.2. Gyep művelési ág	20
IV.3. Hagyományos gyümölcsösök, szőlők, zártkertek	22
IV.4. Kordonos támrendszerű, intenzív művelésű szőlők (monokultúrák)	32
V. AZ ÖKOLÓGIAI GAZDÁLKODÁSRÓL	35
VI. AZ EXTENZÍV AGRÁR-ÉLŐHELYEKET VESZÉLYEZTETŐ EMBERI HATÁSOK	36
VI.1. Égetés, véletlen tüzesetek	36
VI.2. Beerdősítés	36
VI.3. Gyephasználat problémái	37
VII. A BÜKKALJAI TELEPÜLÉSEK GAZDÁLKODÓINAK RÉSZVÉTELI LEHETŐSÉGEI A NEMZETI AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELMI PROGRAMBAN	38
VIII. A VÉDŐZÓNA TÁJFENNTARTÓ GAZDÁLKODÁSÁHOZ FELHASZNÁLHATÓ TÁMOGATÁSOK	41
VIII.1. A Nemzeti Agrár-Környezetvédelmi Programról	41
VIII.2. A program szerkezete	42
IX. AZ UNIÓS CSATLAKOZÁSSAL (2004-TŐL) MEGNYÍLÓ EGYÉB TÁMOGATÁSI FORMÁK	49
IX.1. Agrár-környezetgazdálkodási támogatások	49
IX.2. Kedvezőtlen adottságú vagy környezetvédelmi korlátozások alá eső területek	49
IX.3. Az Unió környezetvédelmi, állategészségügyi, állatjóléti és élelmiszer-higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése	50
IX.4. Mezőgazdasági területek erdősítése	51
IX.5. Korai nyugdíjazás	51
IX.6. Szerkezetátalakítás alatt álló, félig önellátó gazdaságok egyszerűsített, normatív támogatása	52
IX.7. Termelői csoportok létrehozásának és működtetésének támogatása	52
FELHASZNÁLT IRODALOM	53

KIADÓ:

ZÖLD AKCIÓ EGYESÜLET

H-3525 Miskolc, Kossuth u. 13.

Telefon: 46/508-700, 508-701

E-mail: greenaction@greenaction.hu

Bankszámla szám: 10102718-44408400-00000004

Megjelent 1 000 példányban.

Nyomtatás:

Betűmester Bt. – 3521 Miskolc, Berekkert 43.